За підтримки:

Федеральне міністерство
сільського господарства, продовольства
та регіональної ідентичності

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

APD
Німецько-український
агрополітичний діалог

Агрополітичний звіт APD/APB/05/2025

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СТРУКТУРИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Олександр Сікачина та Тарас Гагалюк

Київ, жовтень 2025 року

Виконавці

IAK AGRAR CONSULTING · COPA AFC · IAMO Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Transformationsökonomien

Оперативний партнер

ДОРАДА

GFA CONSULTING GROUP
Генеральний уповноважений
BMLEH – Офіс Берлін

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федерального Міністерства сільського господарства, продовольства та регіональної ідентичності (BMLEH) з 2006 року і наразі до 2025 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Агрікалчер енд Файненс Консалтантс.
Реципієнтом проекту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». Бенефіціаром проекту виступає Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.
Проєкт має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацією між ЄС та Україною. З цією метою Проєкт має надавати інформацію про німецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

APD
Німецько-український агрополітичний діалог

www.apd-ukraine.de

Автори:
Олександр Сікачина
Тарас Гагалюк

Дисклеймер

Це дослідження публікується за підтримки Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать автору.

© 2025 Німецько-український агрополітичний діалог
Всі права захищено.

Зміст

1. Вступ та огляд поточної ситуації 5
2. Законодавчі рамки класифікації аграрних підприємств 7
2.1. Еволюція законодавчих підходів 7
2.2. Неформальні галузеві підходи та практичні класифікації 9
2.3. Класифікація за організаційно-правовими формами 10
2.4. Статистичне покриття різних категорій виробників 13
2.5. Обмеження існуючих підходів 14
2.6. Висновки до розділу 15
3. Аналіз суб'єктів аграрного виробництва: методологічні засади та структурний розподіл 16
3.1. Методологічні засади аналізу структури аграрного виробництва 16
3.2. Категоризація виробників сільськогосподарської продукції 16
3.3. Висновки до розділу 17
4. Обсяг продукції сільського господарства як основний показник оцінки аграрного виробництва в Україні 18
4.1. Загальна характеристика та зміст показника 18
4.2. Обсяг продукції сільського господарства: загальні оцінки 2024 року ... 19
4.2.1. Масштаби втрат від російського вторгнення. 19
4.2.2. Вплив воєнних факторів на виробничі показники 20
4.2.3. Структурні зміни за категоріями виробників. 20
4.3. Висновки до розділу 21
5. Структура аграрного виробництва підприємств: погляд через призму існуючих критеріїв 21
5.1. Законопроєкт №13202-1: нова адаптована трирівнева класифікація ... 22
5.1.1. Розподіл виробників за категоріями 23
5.1.2. Землекористування та ефективність 25
5.1.3. Спеціалізація за видами продукції 25
5.1.4. Критичний аналіз придатності критеріїв відповідно законопроєкту №13202-1 27
5.1.5. Висновки щодо застосування критеріїв законопроєкту 28
5.2. Структурний аналіз суб’єктів господарювання сільського господарства за розміром угідь 29
5.2.1. Трансформаційні процеси в структурі аграрних підприємств 30
5.2.2. Зміни у виробничій потужності 31
5.2.3. Зайнятість та продуктивність праці: руйнування стереотипів 32
5.2.4. Галузева спеціалізація та концентрація виробництва 36
5.2.5. Територіальні та соціально-економічні наслідки структурних змін 38
5.2.6. Порівняння з критеріями класифікації законопроєкту 38

5.3. Висновки та прогнозні тенденції 38
6. Аграрні компанії в системі агровиробництва України 39
6.1. Історичні передумови та становлення аграрних компаній 39
6.2. Етапи розвитку аграрних компаній 39
6.3. Порівняння зі світовим досвідом та викликами європейської інтеграції 40
6.4. Роль «агрохолдингів» у виробничому та експортному потенціалі 41
6.5. Негативні аспекти розвитку великих аграрних компаній 41
6.6. Еволюційні перспективи та висновки 42
7. Стратегічна роль різних категорій господарств в забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки та експортний потенціал України 42
7.1. Роль категорій господарств у експорті та продовольчій безпеці основних продуктів. 43
7.2. Висновки до розділу 48
8. Огляд структури аграрного сектора країн ЄС 48
8.1. Динаміка кількості господарств та консолідація землі 49
8.2. Розподіл за площею угідь 49
8.3. Регіональні особливості (ЄС-15 проти ЄС-13) 49
8.4. Економічний розмір за стандартним випуском продукції 50
8.5. Висновок до розділу 50
9. Висновки та політичні імплікації 50
9.1. Висновки щодо мети та методології дослідження 50
9.2. Проміжні висновки дослідження 51
9.2.1. Структурна трансформація аграрного сектора України 51
9.2.2. Роль різних категорій виробників 51
9.2.3. Інтегровані компанії як специфічний елемент структури 52
9.2.4. Зайнятість та соціальна функція 52
9.2.5. Класифікаційні обмеження 53
9.3. Структурні імплікації для державної політики та євроінтеграції 53
9.4. Політичні рекомендації 54
9.4.1. Рекомендації для України 54
9.4.2. Рекомендації для Європейського Союзу 55
9.5. Завершальні положення 55
Список використаних джерел 56
Додаток А. 57
Додаток В. Методологічні обмеження статистичного апарату в умовах війни .. 63

1. Вступ та огляд поточної ситуації

Українське сільське господарство переживає непростий період трансформації, який визначається одночасно амбітними цілями європейської інтеграції та викликами повномасштабної війни.

Аграрний сектор продемонстрував небувалу стійкість, зберігаючи свою роль стратегічного драйвера української економіки, незважаючи на значні втрати від війни.

Повномасштабне російське вторгнення завдало аграрному сектора збитків понад $80 млрд, включаючи $10,3 млрд прямих втрат від знищення активів. До 30% полів (близько 5 млн га) стали недоступними для обробітку через замінування та окупацію. Щорічний випуск сільськогосподарської продукції з 2021 по 2024 рік скоротився більш ніж на 40% до $33 млрд. Фактичні посівні площі під сільськогосподарськими культурами в 2024 склали 23,3 млн га, що на 18% менше за посівні площі в довоєнному 2021 році.

Незважаючи на ці втрати, аграрний сектор продовжував залишатися ключовим постачальником продовольства у світі. У 2024 році експорт с/г продукції склав $24,5 млрд, забезпечивши 59% загального товарного експорту України (проти 40% у 2021 році). Це підкреслює його зростаючу важливість на тлі скорочення експорту в інших галузях, зокрема металургії.

Однак, ці експортні успіхи не повинні маскувати глибоких структурних проблем, що накопичуються під тиском війни. У 2024 році сільське господарство зробило найбільший негативний внесок у зростання ВВП (-7,3% за рік). Для порівняння, переробна промисловість збільшилася на 6,0%, а будівництво – на 16,2%. В цілому внесок АПК до ВВП в 2024 році становив 13,7%, що на 0,4 відсоткових пункти менше за рівень 2021 р.

Це падіння внеску, особливо на тлі зростання інших галузей, сигналізує про вичерпання інерційного запасу руху аграрного сектора. Перші роки війни галузь втримувалася за рахунок довоєнних ресурсів та адаптації логістики, але цей "буфер" виснажується. Фізичний знос техніки, деградація ґрунтів, хронічний брак інвестицій і постійні ризики безпеки створюють дедалі більший тиск. Відновлення до довоєнних показників неможливе без значних інвестицій у критичні сфери: розмінування та повернення полів, відновлення інфраструктури, закупівлю нової техніки та технологій, підтримку інновацій. Без таких інвестицій галузь ризикує застрягти в стані стагнації або навіть подальшого спаду, що матиме серйозні наслідки не лише для продовольчої безпеки України, але й для глобальних ринків.

Соціальна значущість сектора залишається критичною: він забезпечує до 15% зайнятості в Україні (2,3-2,5 млн осіб) та є основою стабільності сільських територій. Проте демографічний контекст створює додаткові виклики: сільське населення скоротилося на 22% (або на 3,5 млн осіб) з 2001 по 2021 рік, а війна прискорила ці процеси. Прискорене старіння та міграція молоді загрожують довгостроковій стійкості галузі, а дефіцит трудових ресурсів вже є однією з найкритичніших проблем. Ці демографічні тенденції значно ускладнюють реалізацію вимог європейської інтеграції.

В той же час, отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у червні 2022 року та початок переговорів про вступ у червні 2024 року ставлять перед аграрним сектором завдання глибокої структурної адаптації до стандартів Спільної аграрної політики ЄС (CAP).

Ключовим викликом є перебудова системи держпідтримки. Спільна аграрна політика ЄС (САР) передбачає значну увагу до малих та середніх господарств та екологічних практик. САР 2023-2027 передбачає, що мінімум 10% прямих виплат держав-членів повинно спрямовуватися на підтримку малих та середніх господарств, а 65% отримувачів САР становлять господарства до 10 га.

Залишається не зрозумілим, наскільки такий підхід може бути адаптовано до умов України в рамках її інтеграції до ЄС, оскільки структура підприємств в українському аграрному секторі значно відрізняється від європейської. В Україні домогосподарства виробляють близько третини продукції, тоді як підприємства (середній розмір 485 га) – дві треті, при цьому існують і великі підприємства з десятками тисяч гектарів.

Розуміння структурної специфіки українського АПК стає критично важливим для успішної європейської інтеграції та післявоєнного відновлення. Неоднорідність суб'єктів господарської діяльності – від великих аграрних компаній до дрібних особистих господарств – потребує диференційованого підходу до політики розвитку. Водночас глибокий аналіз цієї структури має значення не лише для формування ефективних політичних заходів.

- ✓ По-перше, це забезпечує більш повне розуміння ринку всіма учасниками, включно з бізнесом, державою та міжнародними партнерами.
- ✓ По-друге, воно уможливлює проведення якісніших досліджень із правильним підходом до стратифікації вибірок, що дозволяє уникати спотворених висновків та формувати адекватні рекомендації для різних категорій виробників.
- ✓ По-третє, врахування специфіки господарств створює основу для більш справедливого та прозорого розподілу ресурсів і програм підтримки.
- ✓ І нарешті, це відкриває можливості для кращої інтеграції українського аграрного сектора у європейські та глобальні ланцюги доданої вартості, враховуючи реальні сильні та слабкі сторони кожного сегмента.

Майбутня аграрна політика України має враховувати як вимоги європейської інтеграції щодо підтримки малого та середнього фермерства, так і реальність домінування великих виробничих структур у експортоорієнтованому виробництві. Пошук балансу між масштабом виробництва великих господарств та соціальною функцією малих виробників визначатиме успіх трансформації сектора. Розроблення та впровадження інвестиційних програм відновлення та підтримки в подальшому мають стати каталізатором структурних змін, спрямованих на створення більш збалансованої та європейсько-сумісної аграрної системи.

У цьому контексті дане дослідження має на меті здійснити комплексний скринінг суб'єктів господарювання в аграрному секторі України. Його завданням є формування чіткого, прозорого та структурованого уявлення про внутрішню організацію агросектора, спираючись на доступні статистичні та аналітичні джерела. Відсутність наразі повного та узгодженого розуміння структурних особливостей українського АПК, зокрема в динаміці та з урахуванням воєнних трансформацій, зумовлює актуальність цього підходу.

Дане дослідження базується на багаторічній роботі авторів зі збору та систематизації інформації з різноманітних джерел. Фундаментом аналітичної бази виступають офіційні дані Державної служби статистики України[1], зокрема:

[1] https://www.ukrstat.gov.ua/

- ✓ знеособлені набори даних щодо показників діяльності суб'єктів господарювання у виробництві продукції рослинництва та тваринництва;
- ✓ статистика фінансових результатів і балансів підприємств аграрного сектора;
- ✓ дані про зайнятість та соціально-економічний розвиток сільських територій.

Крім того, використано адміністративні дані профільних міністерств та відомств, матеріали міжнародних організацій (FAO[2], Світовий банк[3], Єврокомісія[4]), а також результати соціологічних та експертних опитувань, проведених у рамках суміжних дослідницьких проектів.

Особливістю цього дослідження є те, що на основі стандартних статистичних наборів було створено новий аналітичний інструмент, що дозволив представити більш комплексну й диференційовану картину аграрного сектора. Таким чином, даний огляд не лише узагальнює наявну інформацію, але й формує основу для подальших практичних рішень у сфері аграрної політики та інтеграції України до ЄС.

2. Законодавчі рамки класифікації аграрних підприємств

Питання визначення та класифікації сільськогосподарських виробників за розміром має не просто технічне, а стратегічне значення для розвитку аграрного сектора України. Від того, яким чином ми визначаємо малих, середніх та великих агровиробників та оцінюємо рівень їх конкурентоспроможності, залежить розподіл державної підтримки, доступ до кредитних ресурсів, участь у програмах міжнародної технічної допомоги тощо.

Але, насамперед, встановлення чітких критеріїв класифікації сільськогосподарських виробників має принципове значення для формування ефективної державної політики розвитку аграрного сектора та його успішної євроінтеграції в цілому.

Однак, попри значну роль аграрного сектора в економіці країни, в Україні не було розроблено спеціальної класифікації саме для сільськогосподарських виробників. Агропідприємства класифікувалися за загальними критеріями, встановленими для всіх суб'єктів господарювання, що часто не відповідає специфіці галузі.

2.1. Еволюція законодавчих підходів

Основою для визначення розміру підприємств в Україні довгий час слугував Господарський кодекс України (втратив чинність на підставі Закону № 4196-IX від 09.01.2025) (стаття 55), який встановлював критерії поділу суб'єктів господарювання на мікро, малі, середні та великі.

Критерії класифікації суб'єктів господарювання згідно з Господарським кодексом України (втратив чинність від 28.02.2025)

Категорія підприємств	Чисельність працівників	Річний дохід
Мікро	≤10	≤ 2 млн євро
Малі	≤50	≤10 млн євро

[2] https://www.fao.org/faostat/en/#home
[3] https://data.worldbank.org/
[4] https://agridata.ec.europa.eu

Середні	невключені до інших груп	
Великі	>250	>50 млн євро

Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20250228#Text

Дана класифікація була розроблена, спираючись на підходи, прийняті в ЄС, але не включала критерій «балансу підприємства». Крім того, підприємства з річним доходом меншим за 50 млн євро, але більше 250 працівників, або навпаки, в Україні були віднесені до середніх, а в ЄС – до великих.

В 2018 році, незважаючи на той факт, що критерії класифікації суб'єктів господарювання згідно з Господарським кодексом України на той момент залишалися діючими, у цій сфері з'являється новий нормативний акт – Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні".

Для цілей цього Закону було запроваджено розширені критерії класифікації підприємств щодо їх приналежності до мікропідприємств, малих, середніх або великих підприємств.

Згідно зі статтею 2 Закону про бухгалтерський облік, законодавство визначає три основні показники для класифікації підприємств:

- балансова вартість активів
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)
- середня чисельність працівників

Ці критерії мають бути виконані одночасно (щонайменше два з трьох) для віднесення підприємства до відповідної категорії.

Критерії класифікації суб'єктів господарювання згідно Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"

Категорія підприємств	**Чисельність працівників**	**Річний дохід**	**Балансова вартість активів**
Мікро	≤10	≤ 0,70 млн євро	≤ 0,35 млн євро
Малі	≤50	≤ 8 млн євро	≤ 4 млн євро
Середні	≤250	≤40 млн євро	≤ 20 млн євро
Великі	перевищення як мінімум для 2 з 3 показників для середніх		

Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14/ed20240903#Text

Категорія підприємства визначається на два роки поспіль. Якщо протягом двох років підряд підприємство не відповідає критеріям певної категорії за показниками річної фінансової звітності, воно переходить до відповідної нової категорії.

У серпні 2025 року Верховною Радою України було ініційовано важливі зміни до законодавства, які впливають на систему класифікації підприємств – відбулася певна революція в підходах до класифікації агровиробників.

Відповідно до нового законопроєкту "Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі" (реєстр. № 13202-1 від 07.05.2025), планується оновлення критеріїв для визначення категорій підприємств.

Ключовим нововведенням стало введення єдиного визначення "фермери" (пункт 2.42 статті 2 законопроєкту), який охоплює всіх виробників сільськогосподарської продукції:

"Фермери – фізичні або юридичні особи, в тому числі виробники сільськогосподарської продукції, включаючи фермерські господарства, об'єднання фізичних або юридичних осіб, незалежно від організаційно-правової форми таких об'єднань та статусу їхніх членів, що мають потужності на території України, на яких здійснюють сільськогосподарську діяльність"

Законопроєкт встановлює нову адаптовану трирівневу класифікацію:

1. **Малі виробники сільськогосподарської продукції (пункт 2.37) визначаються як фермери, що відповідають критеріям мікропідприємств:**
    - Річним доходом до 700 тисяч євро (близько 30 млн грн в 2024 році)
    - Активами до 350 тисяч євро (близько 15 млн грн)
    - Кількістю працівників до 10 осіб
2. **Середні виробники сільськогосподарської продукції (пункт 2.38) – це фермери, які відповідають критеріям малих підприємств:**
    - Річний дохід від 700 тисяч до 8 мільйонів євро
    - Активи від 350 тисяч до 4 мільйонів євро
    - Працівники від 10 до 50 осіб
3. **Великі виробники сільськогосподарської продукції (пункт 2.39) охоплюють фермерів, що відповідають критеріям середніх та великих підприємств:**
    - Річний дохід понад 8 мільйонів євро
    - Активи понад 4 мільйони євро
    - Працівники понад 50 осіб

Запровадження спеціальної класифікації для агровиробників може мати кілька важливих наслідків. По-перше, це забезпечує більш справедливий розподіл державної підтримки – тепер для кожної категорії можуть розроблятися окремі програми підтримки. По-друге, нова класифікація інтегрована з Державним аграрним реєстром – це означає автоматизацію процесів надання підтримки та зменшення корупційних ризиків. По-третє, уніфікація термінології може полегшати взаємодію з міжнародними партнерами та донорськими організаціями, які тепер мають більш чіткі критерії для визначення бенефіціарів своїх програм.

2.2. Неформальні галузеві підходи та практичні класифікації

Сегментація за розміром землекористування. Паралельно з офіційною класифікацією в українському агробізнесі склалася усталена практика неформальної класифікації підприємств за розміром землекористування, яка широко використовується експертами, аналітиками та учасниками ринку. Ця система краще відображає реальну економічну структуру сектора та бізнес-моделі різних типів виробників.

У практиці агробізнесу використовуються такі градації:

- Малі фермери – господарства з земельним банком до 150-200 га, в окремих випадках до 500 га. Ці господарства зазвичай орієнтуються на локальні та регіональні ринки, характеризуються високою трудомісткістю та диверсифікованим виробництвом.

- Середні господарства – від 200 (500) до 10 000 га. Вони поєднують елементи інтенсивного та екстенсивного виробництва, орієнтуються як на внутрішній, так і на експортний ринки, мають більші можливості для інвестицій у техніку та технології.
- Великі підприємства – понад 10 000 га. Ці структури домінують в експортному виробництві основних культур, активно використовують сучасні технології та мають доступ до міжнародних ринків капіталу.

Цікаво, що така неформальна класифікація часто більш точно відображає реалії українського сільського господарства, ніж офіційні критерії, засновані на фінансових показниках. Площа землекористування краще корелює з виробничими потужностями, логістичними можливостями та ринковою позицією фермера в умовах української специфіки.

Земельні критерії в аграрному законодавстві. Земельне законодавство, зокрема Закон України № 552-IX від 31.03.2020 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення", створює додаткові рамки для класифікації землекористувачів.

Закон встановлює поетапні обмеження на концентрацію земель:

- до 01 січня 2024 року загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не могла перевищувати ста гектарів. На даний час загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати десяти тисяч гектарів;
- до 01 січня 2024 року заборонялася купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. На даний час юридичні особи набувають у власність товарні землі сільськогосподарського призначення, але не більше десяти тисяч гектарів.

Ці законодавчі норми фактично створювали градацію власників за розміром земельного банку та визначали правові межі для малого, середнього та великого землеволодіння.

2.3. Класифікація за організаційно-правовими формами

Розуміння організаційно-правових форм ведення сільськогосподарської діяльності в Україні є ключовим для системного аналізу аграрного сектора та формування адекватної державної політики. Кожна з форм має свою специфіку правового регулювання, особливості функціонування та різний рівень статистичного покриття, що впливає на якість аналітичних оцінок структури галузі

Особисті селянські господарства (ОСГ)

Особисте селянське господарство являє собою господарську діяльність, яка здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають. Основною метою діяльності є задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства.

Ключові характеристики ОСГ:

- не мають статусу юридичної особи;
- ведуться особистою працею членів сільської сім'ї без використання найманої праці за договором;
- діяльність не належить до підприємницької;
- підлягають лише обліку в сільських, селищних радах за місцем розташування земельної ділянки;
- звільняються від податку на доходи із земель до 2 гектарів (за умови дотримання певних критеріїв).

Станом на 1 січня 2022 року в Україні на обліку було 3,9 млн особистих селянських господарств, яким передано у власність та надано у користування 6,1 млн га земельних ділянок.

Домогосподарства населення

Домогосподарства населення охоплюють широку категорію сільського населення, яка за визначенням Закону України "Про сільськогосподарський перепис" являє собою сукупність осіб, які спільно проживають, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності та ведуть спільне господарство. Важливо підкреслити, що поняття "домогосподарство" не обов'язково передбачає використання земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства - воно є ширшим за категорію ОСГ і може включати домогосподарства, які мають землі сільськогосподарського призначення, але не мають формального статусу ОСГ, або навіть взагалі не займаються сільськогосподарською діяльністю. Таким чином, домогосподарства населення представляють найширшу статистичну одиницю для аналізу сільського сектора, частиною якої є ОСГ.

Основним джерелом земель у домогосподарств населення стала земельна реформа 1990-х років, яка була частиною економічної реформи у зв'язку з переходом до ринкових відносин. Її завданням було перерозподіл земель, їх передача у приватну та колективну власність, а також створення умов для розвитку різних форм господарювання. Процес паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств розпочався з Указу Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95 "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям".

За оперативною інформацією Держгеокадастру, середній розмір земельної частки (паю) по Україні становить 4 гектари, при цьому розмір земельного паю варіюється залежно від регіону: від 0,2 га на заході України до 5-9 га на півдні та сході.

Фермерські господарства: еволюція та сучасний стан

Фермерські господарства в Україні пройшли складний еволюційний шлях протягом 1991-2021 років, який можна умовно поділити на 3 основних етапи:

I. 1989-1993 рр. – зародження фермерства в умовах "перебудови". Перші фермерські господарства почали створюватися ще до проголошення незалежності України. Основу правового регулювання заклали Закон України "Про селянське фермерське господарство" (1991 р.), Закон "Про форми власності на землю" (1992 р.) та нова редакція Земельного кодексу України (1992 р.).

II. 1993-1999 рр. – стрімкий розвиток. Новий Закон України "Про фермерське господарство" від 1993 року, який став "основоположним актом фермерського

законодавства". Після прийняття цього закону фермерські господарства автоматично набували статус юридичної особи після державної реєстрації.

III. 1999-2021 рр.– подальше реформування та адаптація до ринкових умов, введення можливості створення фермерських господарств без статусу юридичної особи.

З 2017 року в Україні функціонують два основні типи фермерських господарств:

1) Фермерське господарство – юридична особа – традиційна форма сімейно трудових відносин з повноцінним правовим статусом;

2) Фермерське господарство без статусу юридичної особи, голова (засновник) якого, зареєстрований як фізична особа-підприємець (ФОП).

Для цілей простоти ми надалі називатимемо фермерські господарства з правовим статусом юридичної особи фермерськими господарствами, а фермерські господарства без правового статусу юридичної особи - сімейними фермами. Обидва типи мають відмінні особливості (див. таблицю нижче).

Ключові відмінності між фермерськими господарствами (юридичними особами) та сімейними фермами (неюридичними особами) в Україні

Критерій	Фермерське господарство	Сімейна ферма
Правовий статус	Незалежна юридична особа з власними правами, обов'язками та зобов'язаннями	Одна або кілька осіб (членів родини), які діють як приватні підприємці-фізичні особи (ФОП)
Процедура створення	Зареєстрована як юридична особа, яка діє на основі установчого документа (статуту), що визначає її внутрішню структуру та правила	Створена на основі угоди (декларації) про створення фермерського господарства із зазначенням прав та обов'язків його членів
Форма власності	Майно фермерського господарства є його власним і відокремлене від спільної власності його членів	Майно фермерського господарства перебуває у спільній власності його членів, а не юридичної особи
Відповідальність	Сама юридична особа несе відповідальність за свої зобов'язання власним майном	Окремі члени фермерського господарства несуть особисту відповідальність за борги підприємства своїм майном

Джерела: Господарський кодекс України; https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Hanbuecher/ABC_ohne_yur.Person.pdf

Станом на 2024 рік в Україні діяло близько 20 тисяч економічно активних фермерських господарств, які використовували у своїй діяльності близько 4,5 млн га сільськогосподарських угідь.

Фізичні особи-підприємці у сільському господарстві

Окрему категорію агровиробників становлять фізичні особи-підприємці, які здійснюють сільськогосподарську діяльність без оформлення статусу фермерського господарства. Вони можуть займатися як безпосереднім виробництвом сільськогосподарської продукції, так і суміжними видами діяльності (переробка, торгівля, надання послуг). Проте такі ФОП не користуються пільгами, встановленими для фермерських господарств.

Відповідно до Податкового кодексу України, сімейне фермерське господарство, зареєстроване у формі ФОП, може застосовувати спрощену систему оподаткування (4-та група), зокрема, якщо земельні ділянки, що перебувають у власності чи користуванні членів господарства, мають площу від 0,5 до 20 гектарів (оскільки це не єдиний критерій).

Сільськогосподарські підприємства

Сільськогосподарські підприємства включають юридичні особи різних організаційно-правових форм та форм власності): товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, акціонерні товариства та інші форми. Вони становлять основу комерційного аграрного виробництва України і характеризуються:

- Повноцінним статусом юридичної особи;
- Можливістю залучення найманої праці;
- Орієнтацією на товарне виробництво;
- Доступом до кредитних ресурсів та інвестицій.

У 2024 році підприємства забезпечили 57,4% загального виробництва продукції сільського господарства.

2.4. Статистичне покриття різних категорій виробників

Найкраще статистичне покриття мають підприємства та фермерські господарства як юридичні особи. Вони підлягають обов'язковій статистичній звітності та ведуть повноцінний фінансовий облік, що забезпечує високу якість та повноту статистичних даних.

Оперативні оцінки для господарств населення та ОСГ формуються через щорічні вибіркові опитування домогосподарств. Основним інструментом є обстеження умов життя домогосподарств, яке включає питання щодо наявності та використання земельних ділянок, утримання худоби, птиці та інше.

Статистичне покриття різних категорій виробників за організаційно-правовою формою

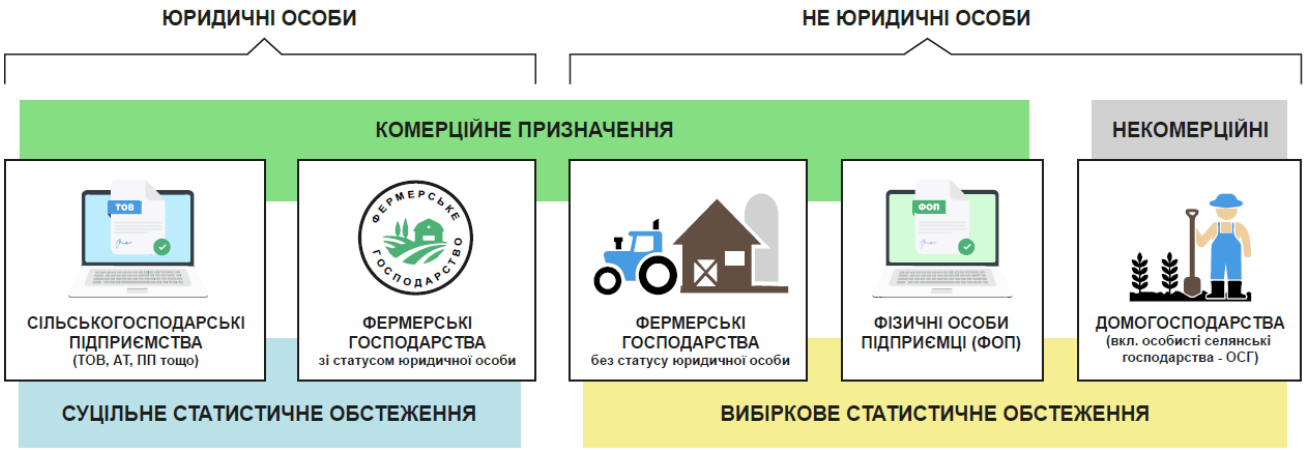

Джерело: власне виконання авторів

З початком повномасштабної війни всі опитування на місцях були зупинені, що значно ускладнило отримання достовірних даних про діяльність господарств населення та ОСГ.

ФОП звільнені від регулярної статистичної звітності за винятком окремих галузей (транспорт, промислове виробництво). Оцінка виробничої діяльності ФОП

включається в оцінку виробництва домогосподарств населення без відокремлення як окремого типу виробника, що створює методологічні складнощі в аналізі структури галузі.

Загалом, базові оцінки діяльності всіх суб'єктів в агро мали би формуватися в рамках регулярних сільськогосподарських переписів. Однак в Україні ще жодного разу не було проведено повноцінний сільськогосподарський перепис. Кожен запланований рік проведення перепису ставав форс-мажором через політичні, економічні та воєнні обставини, що унеможливлює отримання повної та достовірної картини структури аграрного сектора.

Відсутність регулярних сільськогосподарських переписів створює системну прогалину в розумінні реальної структури аграрного сектора та ускладнює формування обґрунтованої державної політики розвитку різних категорій агровиробників.

2.5. Обмеження існуючих підходів

Незважаючи на еволюційний крок вперед в частині розширення класифікації суб'єктів господарювання, в вищезазначених підходах не передбачено жодних додаткових галузевих критеріїв. Крім того, і це дуже важливе зауваження, приналежність підприємства до тієї чи іншої категорії визначається параметрами по усій операційній діяльності суб'єкта, а не тільки сільськогосподарського виробництва.

Наприклад, аграрне підприємство може мати відносно невеликий обсяг виробництва зернових, але водночас володіти елеватором та торговим підрозділом із великим обігом. У такому разі його загальний дохід автоматично відносить його до категорії «великих виробників», хоча за суто аграрними показниками воно могло б бути віднесене до «середніх». Аналогічно, невелике сімейне господарство, яке обробляє лише 20 гектарів землі й виробляє продукцію здебільшого для місцевого ринку, але має магазини при господарстві, може отримати дохід, що формально підвищує його категорію до «середніх виробників».

Визначальні для аграрного сектора України галузеві нормативно-правові документи, як от «Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні до 2030 року», декларують підтримку малих та середніх виробників, але також не встановлюють спеціалізованого секторального визначення для них. Така ситуація створює прогалину між стратегічними намірами держави щодо розвитку малого та середнього аграрного підприємництва та практичними механізмами їх реалізації.

Також гострим залишається питання визначення категорії "малий фермер" або "сімейне фермерське господарство". За даними дослідження Київської школи економіки[5], в Україні існує щонайменше чотири різні визначення малих агровиробників:

- Фермерські господарства – юридичні особи (згідно із Законом України "Про фермерське господарство")
- Сімейні фермерські господарства – фізичні особи-підприємці
- ОСГ та домогосподарства населення без статусу ОСГ – фізичні особи без статусу підприємця

[5] "Assessing the role of small farmers and households in the agri-food sector of Ukraine" (2021)

- Інші малі комерційні господарства – різні організаційно-правові форми

Відсутність єдиного підходу призводить до того, що одне й те саме господарство може одночасно кваліфікуватися як мале за одними критеріями та як середнє за іншими.

Внаслідок цих обмежень формується системна проблема: державні програми стимулювання і підтримки розвитку визначаються формальними критеріями, які не завжди відповідають реальним потребам і можливостям різних категорій агровиробників.

2.6. Висновки до розділу

Аналіз законодавчих рамок класифікації аграрних підприємств в Україні показує наявність складної багаторівневої системи критеріїв, кожна з яких має свої специфічні цілі та сферу застосування.

Загальнонаціональна система на основі Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" забезпечує універсальність та можливість порівняння з іншими галузями економіки, проте не повною мірою враховує специфічні особливості аграрного виробництва.

Неформальні класифікації за розміром землекористування найточніше відображають реальну структуру сектора та економічну логіку різних типів виробників, але не мають офіційного законодавчого закріплення, що ускладнює їх використання для цілей державної політики.

Множинність критеріїв створює певну складність у правозастосуванні та може призводити до непослідовності в державній політиці підтримки різних категорій виробників. Водночас, ця різноманітність відображає об'єктивну потребу в диференційованих підходах до регулювання складного та неоднорідного аграрного сектора.

Для успішної європейської інтеграції та підвищення ефективності державної підтримки необхідна подальша гармонізація різних підходів до класифікації з урахуванням як національних особливостей аграрного сектора, так і європейських вимог до підтримки сталого розвитку сільського господарства та малого і середнього фермерства.

Особливо важливою є необхідність законодавчого закріплення критеріїв, що враховують специфіку аграрного виробництва, зокрема розмір землекористування та спеціалізацію, що дозволить створити більш адресну та ефективну систему державної підтримки різних категорій аграрних виробників.

Аналізуючи організаційно-правові форми аграрних виробників крізь призму їх фактичного розміру, можна виділити певні характерні патерни. Домогосподарства (включно з особистими селянськими господарствами), сімейні ферми без статусу юридичної особи та ФОП переважно представляють сегмент малих виробників, хоча з певними виключеннями для сімейних ферм та ФОП. Натомість сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства зі статусом юридичної особи зазвичай є середніми та великими виробниками, при цьому фермерські господарства переважно концентруються в сегменті середніх господарств. Подальший аналіз наочно продемонструє ці закономірності, але також покаже, що певні усталені судження щодо розміру та структури сільськогосподарських виробників України є далекими від реальності або й помилковими.

3. Аналіз суб'єктів аграрного виробництва: методологічні засади та структурний розподіл

3.1. Методологічні засади аналізу структури аграрного виробництва

Розуміння структурних особливостей аграрного сектора України є критично важливим для формування ефективної державної політики та успішної європейської інтеграції. Неоднорідність суб'єктів господарської діяльності – від великих аграрних компаній до дрібних особистих господарств – потребує глибокого аналітичного підходу до оцінки їх ролі та внеску в загальне виробництво[6],[7].

Для уніфікованої оцінки внеску різних категорій господарств у аграрне виробництво використовуються методологічні підходи Державної служби статистики України щодо оцінки виробництва у співставних цінах. Відповідно до Методологічних положень державного статистичного спостереження "Продукція сільського господарства в постійних цінах", затверджених наказом Держстату від 05 травня 2023 року № 180, розрахунки здійснюються за єдиною системою показників для всіх категорій виробників.

Такий методологічний підхід забезпечує:

- порівнянність даних у часі через використання постійних цін базового періоду, що дозволяє елімінувати вплив інфляційних процесів та оцінити реальну динаміку виробництва;
- співставність за категоріями господарств завдяки єдиним перелікам продукції сільського господарства та постійним цінам для всіх регіонів України;
- можливість агрегування різних видів продукції в єдині показники обсягу виробництва за категоріями господарств.

Даний методологічний підхід також в цілому узгоджується з Регламентом Комісії ЄС № 138/2004 щодо економічних рахунків для сільського господарства в Співтоваристві, що встановлює стандарти обліку та класифікації в аграрному секторі.

Водночас необхідно також враховувати наступні методологічні обмеження, що можуть дещо спотворювати оцінку щодо ролі малих виробників:

- часткова доступність даних – не всі дрібні виробники ведуть повноцінний фінансовий облік;
- територіальні обмеження – недоступність статистичної інформації з тимчасово окупованих територій або з зон наближених до військових дій;
- неформальний сектор – частка виробництва, що не потрапляє до офіційної статистики.

3.2. Категоризація виробників сільськогосподарської продукції

Держстат України традиційно веде облік виробництва за двома основними категоріями:

[6] https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Bericht_Prokopenko_UA.pdf
[7] https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf

a) Підприємства загалом – юридичні особи всіх організаційно-правових форм, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, а також по окремих формах відокремлені оцінки для фермерських господарств;

b) Господарства населення – особисті селянські господарства та інші форми господарювання фізичних осіб.

Однак, для цілей цього дослідження буде застосована розширена триступенева класифікація (малі, середні та великі фермери), що відповідає новим законодавчим вимогам та більш наближена до європейських стандартів.

Для кожної категорії агровиробників будуть розраховані абсолютні показники виробництва в постійних цінах за видами продукції, відносні показники – частка у загальному виробництві (%), а також структурні показники – розподіл виробництва основних культур за категоріями.

Водночас аналіз внеску у виробництво не вичерпує завдань цього дослідження. Поряд із оцінкою обсягів та структури продукції буде здійснено додаткове групування суб'єктів господарювання за площею сільськогосподарських угідь та іншими критеріями. Це дозволить не лише показати частку різних категорій у виробництві, а й кількісно окреслити, скільки підприємств входить до кожної групи, якими є їхні середні розміри та співвідношення. Окремий розділ буде присвячено аналізу ролі інтегрованих аграрних компаній – як специфічного явища українського аграрного сектора.

Таким чином, структурний аналіз у цьому дослідженні охоплює не лише «виробничу вагу» різних груп виробників, але й їхню чисельність, просторову концентрацію та організаційні особливості. Це дає змогу сформувати багатовимірне уявлення про аграрний сектор України, що є необхідною передумовою для обґрунтованої державної політики та успішної інтеграції в європейські ринки.

3.3. Висновки до розділу

Запропонований аналіз структурних особливостей дозволить сформувати обґрунтовані диференційовані підходи до державної політики щодо різних категорій виробників:

- Адресність державної підтримки – можливість розроблення спеціалізованих програм для малих, середніх та великих виробників відповідно до їх потреб та ролі у виробництві;
- Гармонізацію з європейськими стандартами – врахування вимог Спільної аграрної політики ЄС щодо підтримки малих та середніх господарств ;
- Оптимізацію ресурсного розподілу – концентрацію підтримки на найбільш ефективних напрямках для кожної категорії виробників;
- Соціальну стабільність сільських територій – збереження ролі малих господарств як основи зайнятості та демографічної стійкості села.

4. Обсяг продукції сільського господарства як основний показник оцінки аграрного виробництва в Україні

4.1. Загальна характеристика та зміст показника

Показник обсягу продукції сільського господарства (ПСГ) традиційно застосовують для формування узагальненої структури виробництва сільськогосподарської продукції, визначення тенденцій розвитку сільського господарства, оцінки змін порівняно з будь-яким періодом у динаміці та макроекономічних розрахунків.

ПРОДУКЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (далі – ПСГ) – продукти рослинного і тваринного походження, отримані в результаті вирощування сільськогосподарських культур і використання сільськогосподарських тварин, а також обсяг зміни незавершеного виробництва у рослинництві, обсяг вирощування багаторічних насаджень за рік та приріст худоби, одержаний у результаті її вирощування та відгодівлі. Продукція оцінюється у порівнянних цінах, розрахованих як середньозважені ціни товарної та нетоварної частини продукції сільського господарства.

У межах своєї роботи Державна служба статистики України (ДСС) оперує наступними показниками:

1. **Обсяг продукції сільського господарства в постійних цінах** – показник відображає вартість продукції сільського господарства, виробленої упродовж певного періоду часу, у постійних цінах.
2. **ПСГ в постійних цінах у розрахунку на одну особу** – показник характеризує рівень виробництва продукції сільського господарства на одну особу наявного населення.
3. **ПСГ в постійних цінах у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь** – показник характеризує рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь.
4. **Індекс сільськогосподарської продукції** – показник характеризує рівень змін фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства, виробленого за періоди, що обрані для порівняння.
5. **Частка в продукції сільського господарства** – показник характеризує рівень виробництва окремих груп продукції сільського господарства в загальному обсязі продукції сільського господарства та/або рівень виробленої основними категоріями господарств продукції сільського господарства в загальному обсязі продукції сільського господарства.

Вищезазначені показники формуються Державною службою статистики по Україні в цілому та за регіонами за такими категоріями господарств: господарства усіх категорій, підприємства, фермерські господарства, господарства населення.

Критичним обмеженням наявної статистичної методології є відсутність систематизованих оцінок за розміром господарств. Облік лише за укрупненими категоріями, не розподіляючи їх за площею землекористування чи іншими критеріями розміру – унеможливлює точну оцінку ролі малих, середніх та великих виробників у загальному

виробництві, що є вкрай важливим для формування збалансованої політики розвитку аграрного сектора.

Водночас система показників ПСГ може забезпечити необхідне підґрунтя для проведення такого структурного аналізу за розміром господарств шляхом поєднання різних джерел даних та застосування додаткових аналітичних підходів. І саме реалізацію цього амбітного завдання передбачає поточне дослідження.

4.2. Обсяг продукції сільського господарства: загальні оцінки 2024 року

4.2.1. Масштаби втрат від російського вторгнення.

Російська агресія завдала критичного удару по українському аграрному виробництву. Загальний обсяг продукції сільського господарства у 2024 році становив 1,078 трлн грн у постійних цінах 2021 року, що на 266 млрд грн (19,8%) менше порівняно з довоєнним 2021 роком.

Найбільш постраждалим виявилося рослинництво, де втрати склали 239 млрд грн або 21,6% від довоєнного рівня. Обсяг продукції рослинництва скоротився з 1,106 трлн грн у 2021 році до 867 млрд грн у 2024 році. Тваринництво виявилося більш стійким до воєнних викликів - втрати становили 27 млрд грн (11,3%), з показником 211 млрд грн у 2024 році проти 238 млрд грн у 2021 році.

Найбільш катастрофічним для аграрного сектора став перший повномасштабний рік війни. У 2022 році загальний обсяг виробництва впав до 1,004 трлн грн, що означало втрату 340 млрд грн або чверть обсягу (25,3%) порівняно з 2021 роком. Рослинництво постраждало найбільше, втративши 312 млрд грн (28,2%) за рік.

У 2023 році за рахунок хорошого врожаю, обумовленого насамперед вкрай сприятливими кліматичними умовами було зафіксовано певне відновлення галузі. Загальний обсяг виробництва зріс до 1,115 трлн грн, однак вже в 2024 році знизився до 1,078 трлн грн, що свідчить про відсутність сталих відновлювальних процесів.

Динаміка продукції сільського господарства в 2010-2024 рр. (співставні ціни 2021р.) та частка господарств населення в структурі, %

	Всього, млрд. грн			Рослинництво, млрд грн			Тваринництво, млрд грн		
	Всього	населення, %	підприємства та ФГ, %	Всього	населення, %	підприємства та ФГ, %	Всього	населення, %	підприємства та ФГ, %
2010	882	43,6%	56,4%	632	37,2%	62,8%	249	59,9%	40,1%
2011	1 060	39,9%	60,1%	812	34,4%	65,6%	248	58,0%	42,0%
2012	1 019	41,2%	58,8%	758	35,9%	64,1%	261	56,7%	43,3%
2013	1 157	37,7%	62,3%	887	32,5%	67,5%	271	54,8%	45,2%
2014	1 183	36,7%	63,3%	914	32,0%	68,0%	269	53,0%	47,0%
2015	1 126	37,0%	63,0%	866	32,2%	67,8%	259	53,0%	47,0%
2016	1 197	35,0%	65,0%	945	30,3%	69,7%	252	52,9%	47,1%
2017	1 171	35,6%	64,4%	918	30,9%	69,1%	253	52,5%	47,5%
2018	1 267	33,4%	66,6%	1 011	28,9%	71,1%	256	51,0%	49,0%
2019	1 284	32,6%	67,4%	1 028	28,4%	71,6%	256	49,2%	50,8%
2020	1 155	34,0%	66,0%	904	30,1%	69,9%	250	48,2%	51,8%
2021	1 344	30,7%	69,3%	1 106	27,2%	72,8%	238	46,8%	53,2%

2022	1 004	33,1%	66,9%	794	30,0%	70,0%	210	44,5%	55,5%
2023	1 115	29,8%	70,2%	905	27,0%	73,0%	211	42,0%	58,0%
2024	1 078	29,0%	71,0%	867	26,5%	73,5%	211	39,1%	60,9%

Джерело: Державна служба статистики[8]

4.2.2. Вплив воєнних факторів на виробничі показники

Стагнація аграрного виробництва у 2024 році відображає комплексний вплив воєнних факторів, що виходять за межі прямого знищення активів:

- **Територіальні втрати та обмеження доступу до земель** – окупація та розширення зони бойових дій призвело до виведення з обороту близько 5 млн га сільськогосподарських земель. Це безпосередньо вплинуло на скорочення виробництва рослинницької продукції, що пояснює більш значні втрати в цьому секторі порівняно з тваринництвом.
- **Демографічна криза та дефіцит трудових ресурсів** – мобілізація, втрати серед цивільного населення та масова міграція створили критичний дефіцит робочої сили в аграрному секторі. Особливо постраждали господарства населення, які традиційно покладаються на сімейну працю.
- **Диспропорційний вплив на різні категорії виробників** – великі підприємства виявилися більш адаптивними завдяки кращому доступу до техніки, можливостям релокації виробництва та фінансовим ресурсам. Водночас малі господарства населення, зазнали більших відносних втрат через неможливість швидкої адаптації до нових умов.

4.2.3. Структурні зміни за категоріями виробників.

Комерційні структури (підприємства та фермерські господарства) зберігають стійкість. Разом у 2024 році вони забезпечили 71,0% загального виробництва. Підприємства домінують з часткою 57,4%, фермерські господарства – 13,6%. Роль комерційних структур є особливо критичною в рослинництві, де підприємства забезпечують 57,6% виробництва, а фермерські господарства – 16,0%.

Структура продукції сільського господарства за видами та категоріями в 2024 році, %

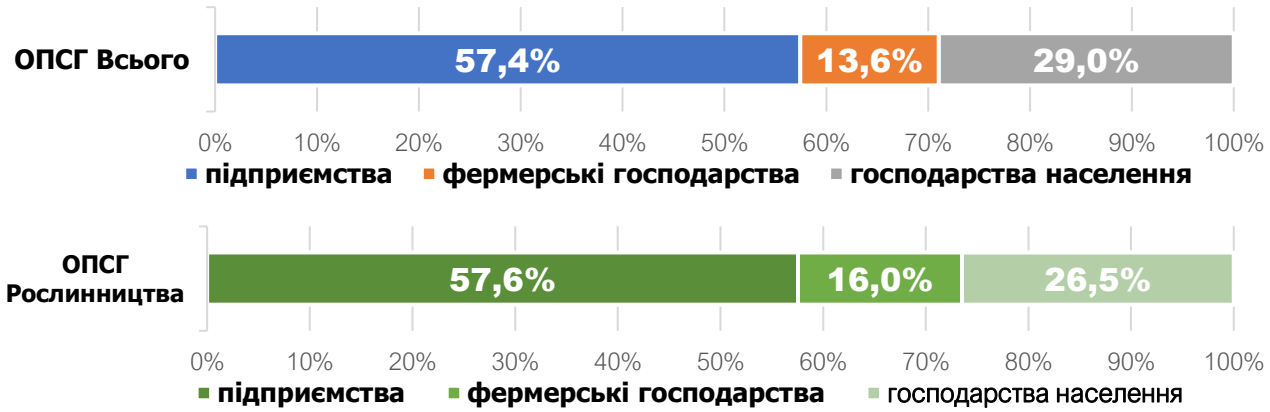

[8] https://www.ukrstat.gov.ua/

Джерело: Державна служба статистики

Підприємства та фермерські господарства виявилися більш стійкими до воєнних шоків. **Загальні втрати підприємств та фермерських господарств становили 166 млрд грн (17,8%) порівняно з довоєнним 2021 роком**, коли їх сукупна частка становила 69,3% від загального виробництва. Відносно менші втрати пояснюються кращим доступом до технологій, можливостями релокації виробництва та фінансовими ресурсами для адаптації.

Господарства населення зазнали найбільших відносних втрат. Їх частка у 2024 році становила 29,0% загального виробництва проти 30,7% у довоєнному 2021 році. **В абсолютному вираженні втрати господарств населення склали 100 млрд грн (24,2%), що перевищує середні втрати по сектора.**

Загалом аналіз динаміки за 2010-2024 роки показує, що частка господарств населення у загальному виробництві поступово скорочується. Якщо у 2010 році вона становила 43,6%, то у 2024 році знизилася до 29,0%. Особливо помітним це зниження є у тваринництві – з 59,9% у 2010 році до 39,1% у 2024 році.

4.3. Висновки до розділу

Війна прискорила тенденцію концентрації виробництва. **Демографічні втрати та міграція сільського населення, поєднані з руйнуванням традиційних господарських зв'язків, створюють передумови для подальшого скорочення ролі домогосподарств населення у довгостроковій перспективі.**

Вичерпання можливостей відновлення в умовах триваючої війни та критичної нестачі трудових ресурсів, подальше відновлення виробництва потребуватиме не лише капітальних інвестицій, але й вирішення демографічної кризи та відновлення сільських територій.

5. Структура аграрного виробництва підприємств: погляд через призму існуючих критеріїв

Визначення та класифікація сільськогосподарських виробників за розміром є одним із ключових питань для формування ефективної аграрної політики України. У попередніх розділах було розглянуто законодавчі рамки, які встановлюють формальні критерії поділу суб'єктів господарювання, однак їх практичне застосування для системного аналізу структури аграрного сектора досі залишалося поза увагою.

Різноманітність підходів до визначення малих, середніх та великих виробників створює методологічну проблему – переважна більшість критеріїв має суто теоретичне обґрунтування без емпіричної перевірки їх адекватності.

Кожен запропонований підхід – чи то базується він на фінансових показниках, чисельності працівників, чи площі землекористування – формує власну картину структури галузі, яка може суттєво відрізнятися від альтернативних оцінок.

У цьому розділі ми спробуємо зробити комплексний емпіричний аналіз того, як виглядала б структура підприємств аграрного сектора України ~~в~~ за умови

застосування різних класифікаційних підходів. Для розрахунків будуть використані два основні підходи:

- **По-перше, критерії нового законопроєкту №13202-1 "Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі"**, який встановлює адаптовану трирівневу класифікацію виробників на основі річного доходу, балансової вартості активів та чисельності працівників.
- **По-друге, усталена практика неформальної класифікації комерційних структур за розміром землекористування**, яка широко використовується експертами та учасниками ринку і краще відображає реальну економічну логіку функціонування різних типів господарств.

Такий підхід дозволяє не лише продемонструвати, як змінюється структурний портрет галузі залежно від обраних критеріїв, але й оцінити практичну придатність кожного з них для цілей державної політики. Результати аналізу покажуть, наскільки суттєво можуть відрізнятися оцінки внеску малих, середніх та великих виробників у загальне виробництво, їх частки у землекористуванні та спеціалізації за видами продукції.

Важливо зазначити, що питання класифікації домогосподарств населення потребує окремого спеціалізованого дослідження через їх специфічну природу та особливості статистичного обліку. Тому в цьому розділі основна увага приділяється аналізу комерційних структур – підприємств та фермерських господарств (ФГ).

5.1. Законопроєкт №13202-1: нова адаптована трирівнева класифікація

Нагадаємо, що у серпні 2025 року Верховною Радою України були ініційовані важливі зміни до законодавства, які встановлювали спеціалізовану класифікацію саме для сільськогосподарських виробників. Законопроєкт №13202-1 "Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі" запроваджує адаптовану трирівневу систему, яка мала би врахувати специфіку аграрного виробництва України та бути наближена до європейських стандартів.

Критерії класифікації суб'єктів господарювання згідно Проєкту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі

Категорія підприємств	Чисельність працівників	Річний дохід	Балансова вартість активів
Малі	до 10	до 0,70 млн євро	до 0,35 млн євро
Середні	від 10 до 50	від 0,70 до 8,0 млн євро	від 0,35 до 4,0 млн євро
Великі	більше 50 осіб	більше 8,0 млн євро	більше 4 млн євро

Джерело: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=13202-1&conv=9

Водночас, практичне застосування цих критеріїв до реальних даних українських агровиробників дає несподівані результати, які дещо відрізняються від поширених уявлень про структуру галузі.

5.1.1. Розподіл виробників за категоріями

Аналіз структури продукції сільського господарства за критеріями законопроєкту значно підсилює факт домінування великих комерційних виробників в сільськогосподарському виробництві України. **За розрахунками на основі даних 2024 року великі виробники (підприємства та фермерські господарства) забезпечили 53,9% загального обсягу продукції. Вражаюча цифра, зважаючи на той факт, що відповідний обсяг забезпечили усього 3,6% суб'єктів з поміж загальної кількості комерційних структур.**

Корпоративний сектор демонструє класичну олігопольну структуру, де невелика кількість потужних гравців контролює основну частину ринку. Кожне велике підприємство в середньому виробляє в 60 разів більше продукції, ніж мале.

Окремої уваги заслуговує структура та внесок у виробництво фермерських господарств, які кардинально відрізняються від загальної картини комерційного сегменту виробництва сільгосппродукції в Україні.

В структурі фермерських господарств також присутні великі виробники, однак їх частка всього 0,5% від загальної чисельності ФГ, а загальний внесок у виробництво с.-г. продукції не перевищує 15%. Це свідчить про те, що фермерський сектор залишається переважно дрібно- та середньотоварним, на відміну від корпоративного сектора (підприємства без урахування ФГ), де домінують великі структури.

Структура продукції сільського господарства всього в 2024 році за типом та категорії виробника, %*

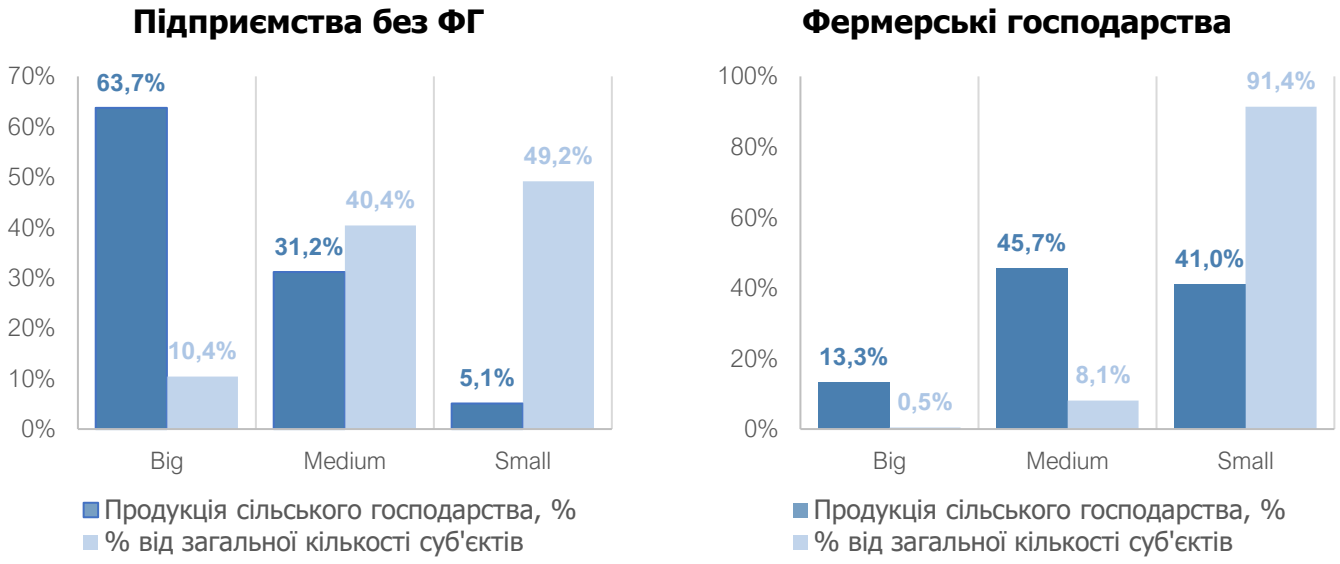

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[9]

** - тут і далі у відповідному розділі під показником «Продукція сільського господарства, %» розуміється внесок відповідної категорії виробника (великі, малі, середні) в загальне виробництво продукції в межах свого типу (підприємства без ФГ, фермерські господарства). Аналогічно застосовується розподіл щодо загальної кількості суб'єктів.*

У рослинництві спостерігається відносно збалансований розподіл, який демонструє можливість збереження ніш для господарювання всіх категорій виробників. **Так малі та середні виробники в корпоративному сегменті в 2024**

[9] https://www.ukrstat.gov.ua/

забезпечили 42,0% виробництва продукції рослинництва. З поміж фермерських господарств малі та середні виробники є основною виробничою силою – майже 90% виробництва.

Структура продукції рослинництва в 2024 році за типом та розміром виробника, %

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Рослинництво також підтверджує можливість ефективного господарювання для всіх типів виробників – малі та середні фермери доволі успішно конкурують зі своїми співставними конкурентами з корпоративного сегменту. Так, виробництво продукції рослинництва в розрахунку на 1 га сільгоспземель малими та середніми фермерами в 2024 році було співставним з аналогічною категорією в корпоративному сегменті: 29,6 тис грн/1 га проти 29,9 тис грн/1 га відповідно.

Структура продукції тваринництва в 2024 році за типом та розміром виробника, %

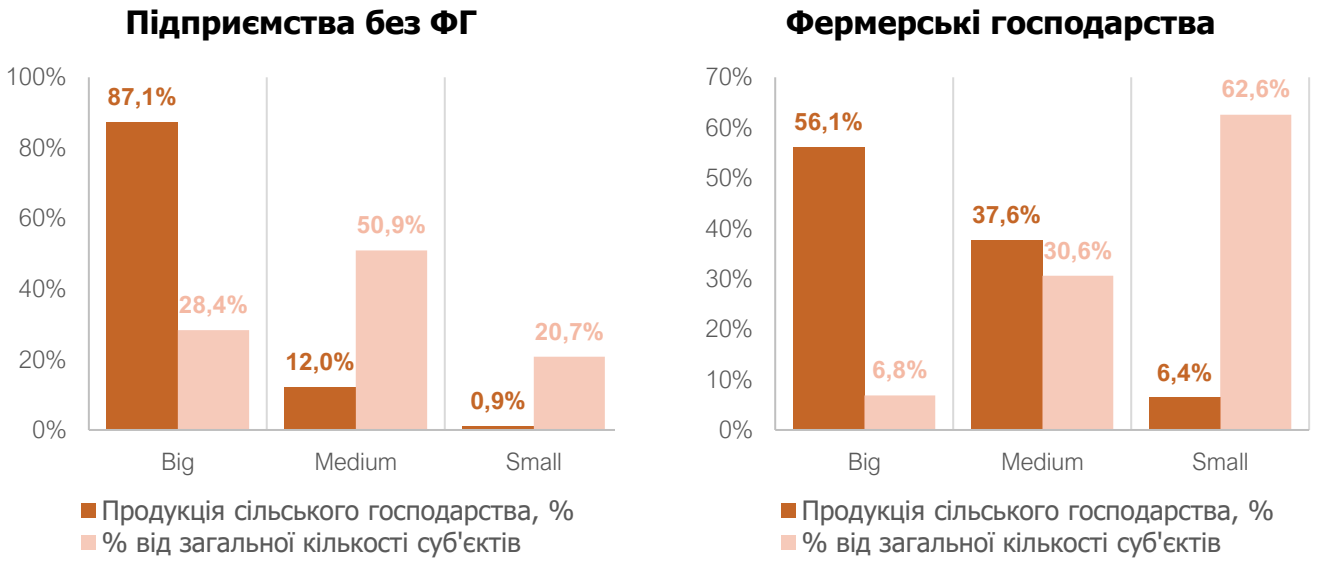

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Тваринництво представляє полярно протилежну картину з екстремальною концентрацією виробництва. При цьому подібний розподіл характерний як для корпоративного сегменту, так і для фермерських господарств. **Фактично,**

відповідно до запропонованих законопроєктом критеріїв класифікації с.-г. виробників, малі підприємства у тваринництві не існують як економічно значимий сегмент.

5.1.2. Землекористування та ефективність

Аналіз розподілу земельних ресурсів виявляє парадоксальну ситуацію – попри домінування великих виробників у виробництві продукції, земельний банк при застосуванні відповідних критеріїв виявляється розподілений майже порівну між великими та середніми господарствами.

Розподіл земельного банку та ПСГ на 1 га за типом та розміром виробника, %

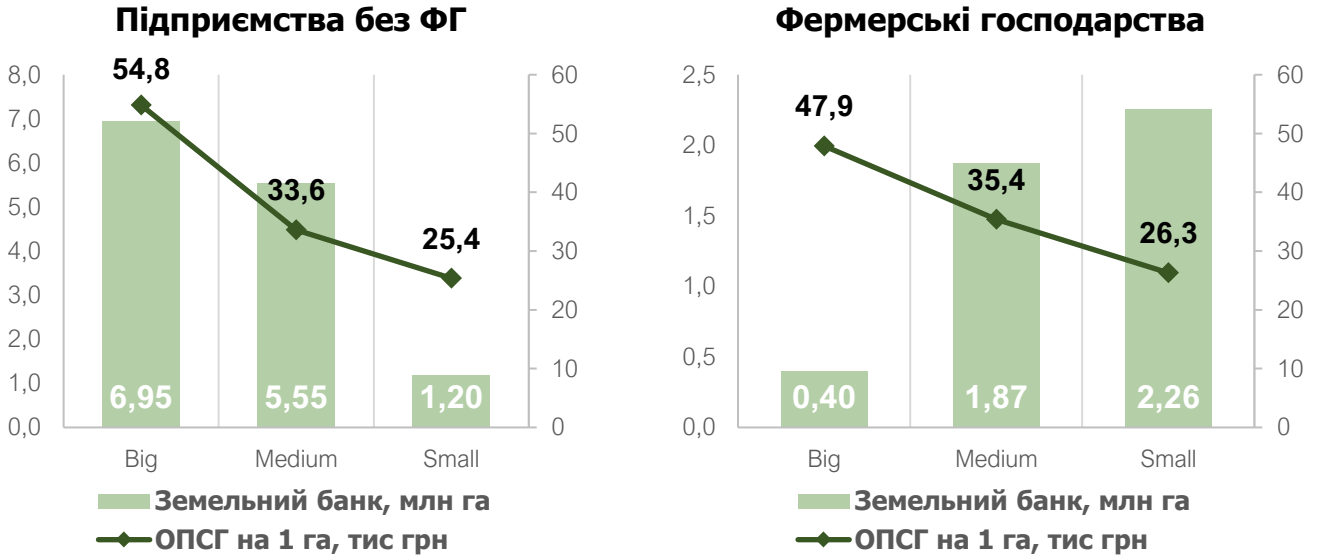

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Загальний розподіл земель комерційних виробників:

- Великі виробники: 7,3 млн га (40,3% угідь) — в середньому 7 567 га на суб'єкта
- Середні виробники: 7,4 млн га (40,7%) — в середньому 1 493 га на суб'єкта
- Малі виробники: 3,4 млн га (19,0%) — в середньому 160 га на суб'єкта

Ефективність використання земель (ПСГ на 1 га с.-г. угідь) у великих виробників за рахунок тваринництва є значно вищою – 54,4 тис грн проти 34,0 тис грн в середніх господарствах, та 26,0 тис грн – в малих.

5.1.3. Спеціалізація за видами продукції

Аналіз структурної присутності різних категорій виробників у ринкових сегментах виявляє кардинально відмінні моделі спеціалізації та концентрації в українському аграрному секторі. Матриця розподілу продукції за критеріями законопроєкту №13202-1 демонструє, що вибір галузі спеціалізації значною мірою визначає можливості для успішного функціонування різних за розміром виробників.

Рослинництво: диверсифіковані можливості

- Зернові культури виявилися найбільш збалансованою галуззю з погляду присутності різних категорій виробників. Великі виробники контролюють 50,7% ринку, середні – 37,2%, а малі зберігають значущу нішу в 12,0%. Така структура

відображає традиційну роль зернового господарства як основи українського сільськогосподарського виробництва, де ефективно співіснують різні виробничі моделі.

- Олійні культури демонструють помірну концентрацію з часткою великих виробників 42,6%, середніх – 40,2% та малих – 17,2%. Ця відносна збалансованість пояснюється високою рентабельністю олійних культур, що робить їх привабливими для господарств усіх розмірів.
- Плодово-ягідні культури показують найкращі можливості для малих та середніх виробників серед усіх напрямів рослинництва: великі виробники – 35,8%, середні – 45,6%, малі – 18,5%. Ця структура відповідає трудомісткому характеру плодоовочівництва та традиційній орієнтації дрібних господарств на диверсифіковане виробництво.
- Цукровий буряк характеризується найвищою концентрацією в рослинництві. Великі виробники – 79,6%, середні – 17,5%, малі – лише 2,9%. Така структура зумовлена технологічними особливостями виробництва цукрових буряків, яке потребує значних капіталовкладень у спеціалізовану техніку та тісної кооперації з переробними підприємствами.

Тваринництво: екстремальна концентрація

Тваринництво демонструє кардинально іншу картину з надзвичайно високим рівнем концентрації виробництва, що робить його практично недоступним для малих виробників, принаймні за критеріями законопроєкту.

- Птахівництво показує максимальну концентрацію серед усіх галузей сільського господарства. Великі виробники контролюють 94,3% ринку, середні – лише 5,0%, а малі – мізерні 0,8%. Така екстремальна концентрація відображає індустріальний характер сучасного птахівництва з його вимогами до автоматизації, біобезпеки та економії на масштабі.
- Виробництво ВРХ та свинарство також демонструють високу концентрацію: великі виробники – 73,1% та 75,6%, середні – 24,6% та 22,5%, малі – 2,3% та 1,8% відповідно.
- Молочне скотарство мало би зберегти дещо більші можливостей для середніх виробників, проте навіть у цій традиційно "селянській" галузі спостерігається інтенсивна концентрація виробництва: великі – 75,9%, середні – 22,7%, малі – 1,4%.

Матриця присутності категорій виробників в окремих ринкових сегментах

(частка великих, малих та середніх у виробництві продукції) в 2024, %

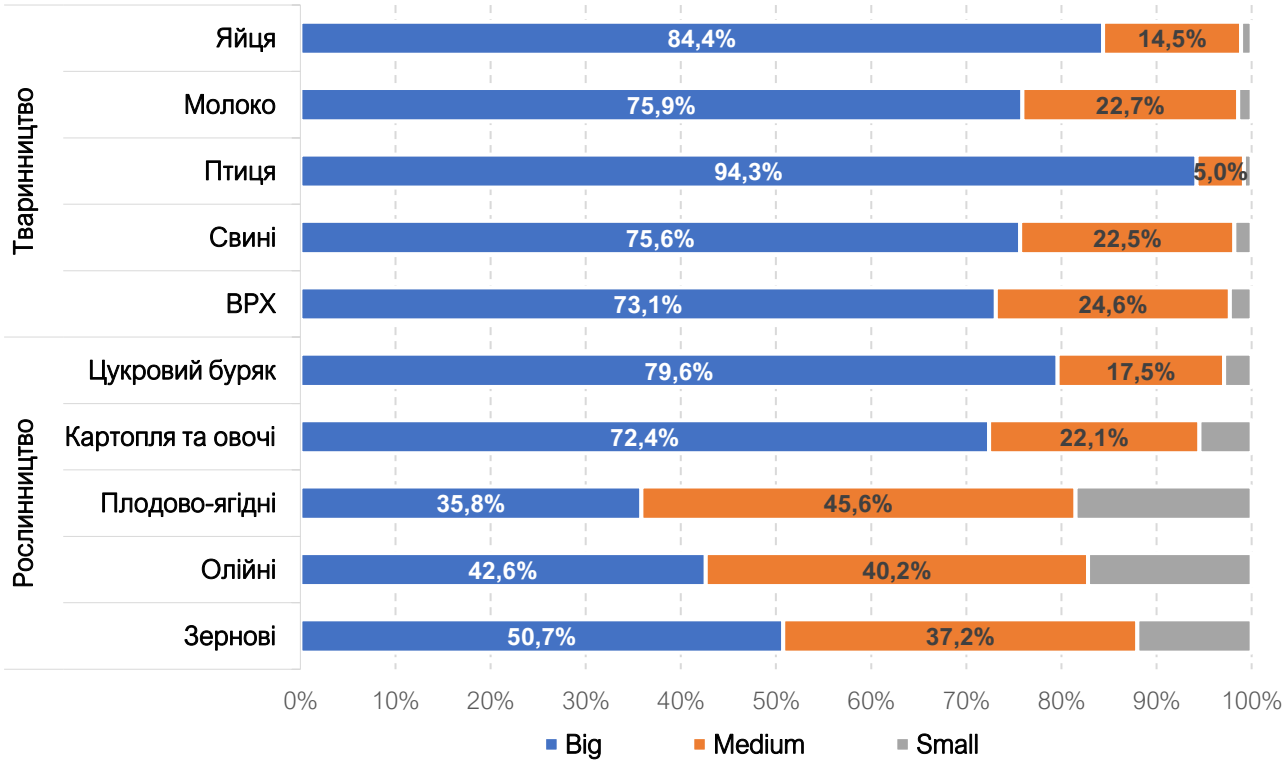

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[10]

5.1.4. Критичний аналіз придатності критеріїв відповідно законопроєкту №13202-1

Аналіз спеціалізації виявляє чітку закономірність: чим вища технологічна складність та капіталомісткість галузі, тим більша концентрація виробництва. Тваринницькі галузі характеризуються значно вищою концентрацією порівняно з рослинництвом через:

- високі бар'єри входу – потреба в спеціалізованих приміщеннях, обладнанні та технологіях;
- вимоги до біобезпеки – необхідність дотримання санітарно-ветеринарних норм;
- складність управління – потреба в кваліфікованих кадрах та постійному моніторингу.

Водночас рослинництво, особливо виробництво зернових та олійних культур, залишається більш доступним для господарств різного розміру завдяки можливості використання послуг машинно-технологічних станцій, аутсорсингу окремих операцій та нижчим вимогам до постійних капіталовкладень.

Незважаючи на логічність пояснень щодо більш високої концентрації в тваринництві, запропоновані законопроєктом критерії все ж таки потребують певного переосмислення. Так, екстремальна концентрація та частка малих виробників, що не перевищує 2%, може поставити під сумнів

[10] https://www.ukrstat.gov.ua/

доцільність виділення їх в окрему категорію для цілей державної підтримки.

Основна проблема запропонованих критеріїв в контексті тваринництва полягає в тому, що тваринницькі господарства потребують значних інвестицій в основні засоби (будівлі, обладнання, племінні тварини), що автоматично підвищує балансову вартість їх активів навіть при відносно невеликих масштабах виробництва.

Наприклад, сучасна молочна ферма на 100 корів потребує інвестицій у розмірі 2-3 млн євро, включаючи будівництво корівника, доїльного залу, придбання обладнання та племінних тварин. Така вартість активів формально відносить господарство до категорії великих виробників, хоча реально воно залишається звичайним сімейним фермерським господарством. Тобто запропонована модель категоризації сільськогосподарських виробників абсолютно не враховує галузевої специфіки та інвестиційних потреб в тваринництві.

Некоректна класифікація тваринницьких підприємств може мати серйозні наслідки для державної політики підтримки. Підприємства, які за своєю економічною суттю є малими або середніми господарствами, ризикують бути позбавлені доступу до програм підтримки, призначених для розвитку малого і середнього аграрного бізнесу.

Це особливо критично в контексті європейської інтеграції, оскільки Спільна аграрна політика ЄС передбачає значну підтримку саме малих та середніх тваринницьких господарств як основи соціальної стабільності сільських територій.

5.1.5. Висновки щодо застосування критеріїв законопроєкту

Аналіз практичного застосування критеріїв класифікації агровиробників, запропонованих законопроєктом №13202-1, до структури українського аграрного сектора виявляє як потенційні переваги, так і серйозні обмеження цього підходу, особливо стосовно галузі тваринництва.

Для галузі рослинництва запропоновані критерії демонструють відносну адекватність та здатність відображати реальну економічну структуру сектора. Збалансований розподіл виробництва між великими (56,2%), середніми (32,5%) та малими (11,2%) виробниками свідчить про те, що фінансові показники (дохід, активи, чисельність працівників) корелюють з реальними масштабами та економічним впливом окремих категорій виробників.

Така структура може забезпечити передумови для формування диференційованої політики підтримки, яка може враховувати специфічні потреби різних категорій виробників: від програм стартової підтримки для малих фермерів до інвестиційних стимулів для великих сільськогосподарських виробників.

Слабким місцем даного розподілу є відсутність земельного критерію. Це може спотворювати розподіл і створювати ситуацію, коли суб’єкт за критеріями потрапляє в групу малих виробників, але при цьому може контролювати значні площі землі. Наприклад, за результатами аналізу в 2024 році близько 400 тис га землі були під контролем малих виробників, площа землі яких перевищувала 1 тис га.

Застосування тих самих критеріїв до тваринництва виявляє фундаментальні недоліки методології. Екстремальна концентрація виробництва у великих підприємств при мінімальній частці малих виробників значною мірою є артефактом неадекватності критеріїв класифікації, а не відображенням реальної економічної структури галузі.

Особливо яскраво ця проблема проявляється у птахівництві та виробництві яєць, де навіть відносно невеликі за фізичними параметрами ферми можуть перевищувати фінансові критерії великих виробників через високу оборотність капіталу та короткі виробничі цикли.

Некоректна класифікація тваринницьких підприємств створює серйозні ризики для формування ефективної державної політики підтримки аграрного сектора. Підприємства, які за своєю економічною суттю та соціальним впливом відповідають малим або середнім господарствам, ризикують бути позбавлені доступу до цільових програм підтримки.

Результати аналізу критеріїв законопроєкту №13202-1 свідчать про необхідність включення галузевих специфічних критеріїв класифікації як для рослинництва, так і для тваринництва, які враховуватимуть особливості технології виробництва та соціально-економічного впливу галузі.

5.2. Структурний аналіз суб'єктів господарювання сільського господарства за розміром угідь

Розмір земельного банку залишається найбільш традиційним та універсальним критерієм для аналізу структури аграрного сектора України. На відміну від фінансових показників, які можуть коливатися під впливом кон'юнктури ринку, інфляції чи особливостей обліку, площа землекористування відображає реальні виробничі потужності та економічний потенціал господарства. Важливою особливістю українського аграрного сектора є те, що близько 94% сільськогосподарських земель перебуває в оренді, а не у власності підприємств, що робить земельний банк показником не стільки майнового стану, скільки масштабів господарської діяльності та ринкової конкурентоспроможності виробника. Цей критерій особливо важливий в українському контексті, де земля залишається основним фактором виробництва, а питання її розподілу та концентрації має не лише економічне, але й соціальне значення.

Саме тому, як вже зазначалося раніше, агробізнес на практиці використовує свої неформальні градації:

1. **Дрібні виробники** – господарства, що обробляють до 150-200 гектарів землі (іноді до 500 га). Вони зосереджені переважно на задоволенні потреб місцевих та регіональних ринків.
2. **Середні підприємства** – підприємства, що мають земельний банк до 10 000 гектарів. Вони поєднують методи інтенсивного та екстенсивного (ведення господарства. Їхня діяльність спрямована як на внутрішній ринок, так і на експорт.
3. **Великі агропромислові структури:** До цієї категорії належать компанії з земельним банком, що перевищує 10 000 гектарів. Вони є лідерами у виробництві основних сільськогосподарських культур на експорт. Активно застосовують передові технології.

Також критерій сільськогосподарських угідь у використанні дозволяє проаналізувати процеси трансформації суб'єктів господарювання в сільському господарстві та виділити групи господарств як найбільш вразливих категорій, так і стійких до змін.

5.2.1. Трансформаційні процеси в структурі аграрних підприємств

То що ж змінилося в структурі аграрних підприємств за останні 15 років динамічного розвитку сільського господарства України?

Аналіз структурних змін за період 2010-2024 років виявляє глибокі трансформаційні процеси в українському агробізнесі, які характеризувалися одночасним скороченням кількості дрібних господарств та зростанням концентрації земельних ресурсів у великих виробників.

Структурні зміни с.-г. підприємств та ФГ за 2010-2024 рр.

	структура за кількістю господарств, %			структура за площею сільськогосподарських угідь, %			середній розмір господарства, га		
	2010	**2016**	**2024**	**2010**	**2016**	**2024**	**2010**	**2016**	**2024**
[01] без землі	2,6%	1,8%	1,9%	0,0%	0,0%	0,0%	0	0	0
[02] до 50	52,9%	50,1%	31,3%	2,5%	2,5%	1,4%	23	25	29
[03] 50-100	10,1%	11,9%	14,6%	1,5%	1,7%	1,6%	72	72	72
[04] 100-200	7,5%	8,0%	13,3%	2,2%	2,3%	2,9%	144	145	139
[05] 200-500	8,8%	9,8%	14,6%	6,0%	6,4%	7,3%	326	324	323
[06] 500-1000	5,9%	6,4%	9,6%	8,9%	9,2%	10,5%	719	712	713
[07] 1000-2000	5,7%	6,0%	7,6%	17,2%	17,4%	16,6%	1 433	1 433	1 423
[08] 2000-5000	5,0%	4,7%	5,3%	31,8%	28,2%	24,6%	3 028	3 003	3 002
[09] 5000-10000	1,1%	1,0%	1,2%	15,0%	14,2%	12,1%	6 707	6 761	6 666
[10] більше 10000	0,3%	0,4%	0,6%	14,8%	18,0%	23,0%	22 615	22 404	23 256
Загалом	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	479	495	649

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Структурні зміни с.-г. підприємств та ФГ, ± в.п. 2024 р. до 2010 р.

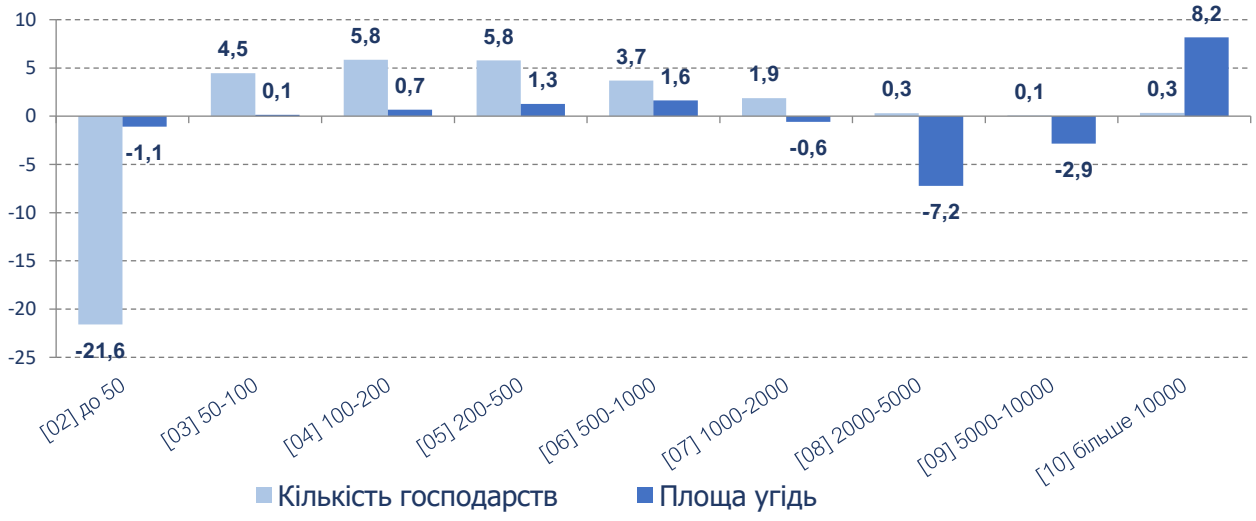

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[11]

Найбільш вражаючою тенденцією є скорочення частки малих господарств з земельним банком до 50 га. Якщо у 2010 році вони становили 52,9% від загальної кількості суб'єктів господарювання, то у 2024 році **їх частка**

[11] https://www.ukrstat.gov.ua/

зменшилася до 31,3% – падіння більш ніж на 21 процентний пункт. Це означає фактичне зникнення близько 10 тисяч дрібних фермерських господарств, які або припинили діяльність, або були поглинуті більшими структурами, або випали зі статистичного обліку внаслідок війни.

Паралельно з цим спостерігається зростання частки малих виробників вищого ешелону. Категорії господарств від 50 до 500 га значно посилили свої позиції: господарства 50-100 га збільшили свою присутність з 10,1% до 14,6%, господарства 100-200 га – з 7,5% до 13,3%, а господарства 200-500 га – з 8,8% до 14,6%. **Їх сукупна земельна частка збільшилася з 9,7% до 11,8%.**

У сегменті середніх та великих підприємств спостерігається поляризація тенденцій. Господарства середнього розміру – від 1000 до 10000 га втратили 10,7 відсоткових пункти в структурі землекористування – з 64,0% в 2010 році до 53,3% в 2024 р.

Натомість найбільші агроформування (понад 10000 га) подвоїли свою присутність з 0,3% до 0,6% від загальної кількості господарств, але їх земельний банк при цьому зріс з 14,8% до 23,0%. Це означає не лише збільшення кількості потужних господарств, але й значне нарощення їх середнього розміру – з 22 615 га до 23 256 га.

5.2.2. Зміни у виробничій потужності

Структурні зміни в кількості та розмірах господарств призвели до кардинального перерозподілу виробничих потужностей.

Внесок с.-г. підприємств та ФГ у виробництво ПСГ за 2010-2024 рр.

	структура за продукцією всього, %			структура за продукцією рослинництва, %			структура за продукцією тваринництва, %		
	2010	**2016**	**2024**	**2010**	**2016**	**2024**	**2010**	**2016**	**2024**
[01] без землі	5,7%	6,2%	8,3%	0,0%	0,0%	0,0%	19,4%	25,5%	48,5%
[02] до 50	2,7%	2,7%	1,2%	1,7%	1,7%	1,0%	5,4%	6,3%	2,4%
[03] 50-100	1,7%	1,8%	1,2%	1,1%	1,4%	1,2%	3,2%	3,1%	1,1%
[04] 100-200	2,8%	2,0%	2,6%	1,7%	1,8%	2,6%	5,6%	2,5%	2,7%
[05] 200-500	4,3%	6,2%	6,4%	4,6%	5,5%	6,5%	3,5%	8,6%	6,2%
[06] 500-1000	7,9%	7,3%	8,8%	7,5%	8,3%	10,1%	8,6%	4,0%	2,5%
[07] 1000-2000	14,1%	15,1%	13,7%	16,3%	16,4%	15,5%	8,8%	10,6%	5,2%
[08] 2000-5000	28,5%	24,7%	21,2%	31,7%	27,3%	23,0%	21,0%	15,8%	12,7%
[09] 5000-10000	15,1%	13,7%	11,2%	16,3%	14,5%	12,2%	12,2%	11,1%	6,5%
[10] більше 10000	17,1%	20,3%	25,3%	19,1%	23,1%	28,0%	12,4%	12,6%	12,4%
Загалом	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[12]

[12] https://www.ukrstat.gov.ua/

Структурні зміни у виробництві ПСГ, ± в.п. 2024 р. до 2010 р.

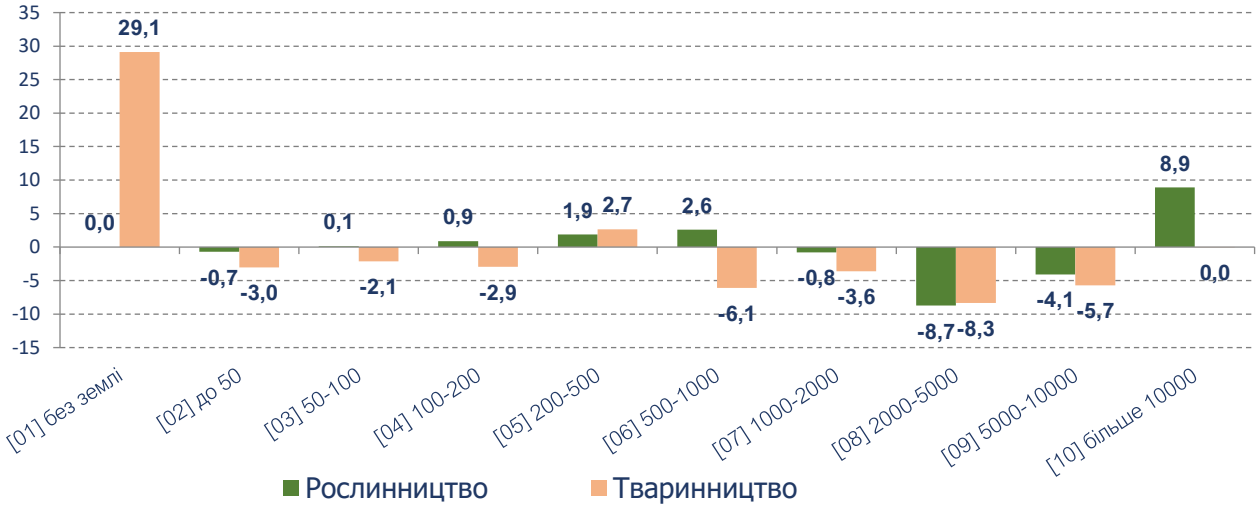

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Найбільші господарства (понад 10000 га) збільшили свій внесок у загальне виробництво з 17,1% до 25,3%, що робить їх домінуючою силою у виробництві сільськогосподарської продукції.

Господарства середнього сегмента 1000-10000 га, які у 2010 році забезпечували 57,7% виробництва, у 2024 році зменшили свій внесок до 46,2%.

Малі виробники та найнижчий середній сегмент – господарства до 1000 га в цілому зберегли свої виробничі позиції або навіть дещо їх посилили, особливо в категорії 200-500 га (зростання внеску з 4,3% до 6,4%).

5.2.3. Зайнятість та продуктивність праці: руйнування стереотипів

Аналіз структури зайнятості в аграрному секторі України виявляє важливі закономірності, які спростовують поширені стереотипи щодо впливу концентрації виробництва на ринок праці.

Господарства з земельним банком понад 1000 га плюс підприємства без землі (великі тваринницькі ферми) забезпечують майже 75% всіх офіційних робочих місць у комерційному аграрному секторі. При цьому найбільший внесок у зайнятість роблять саме підприємства середнього сегмента: господарства 2000-5000 га забезпечують 25,1% робочих місць, підприємства понад 10000 га – 18,9%, а господарства 1000-2000 га – 13,6%.

Така структура не є аномалією чи свідченням надмірної концентрації, а радше відображає історичні особливості розвитку українського села. На відміну від країн з усталеними традиціями родинного фермерства, українське аграрне виробництво формувалося на базі колективних та державних господарств радянського періоду. Це сформувало специфічну культуру праці, де більшість населення звикла працювати найманими працівниками у великих структурах, а не вести власний бізнес.

Великі підприємства виконують важливу соціальну функцію – вони стають своєрідними "університетами" для молоді, де можна здобути досвід, навчитися сучасним технологіям, зрозуміти ринкові механізми. Лише після такої підготовки частина працівників наважується започаткувати власну справу. Тому домінування

великих роботодавців – це не стільки проблема, скільки об'єктивна реальність перехідного періоду від планової до ринкової економіки.

Зайнятість за категоріями (% до загальної) та «земельне» навантаження на 1 працюючого (га) в 2024 р.

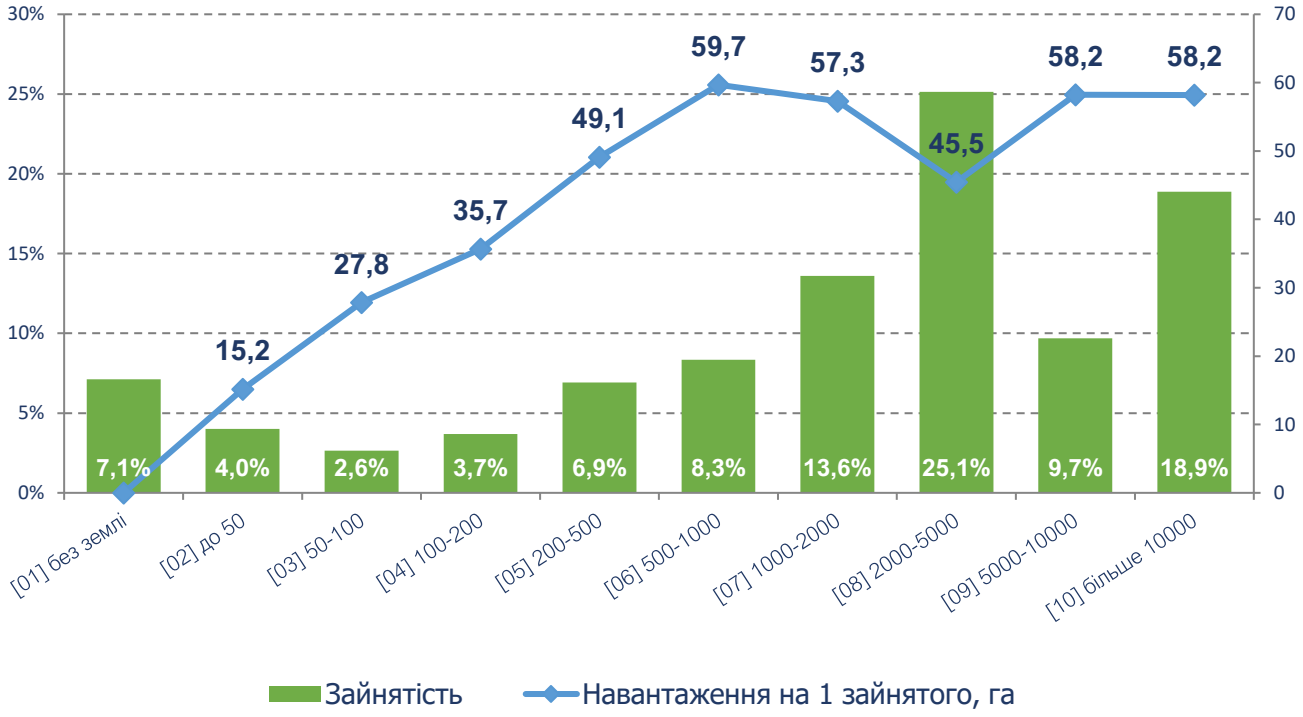

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[13]

Графік земельного навантаження на одного працюючого руйнує ще один міф – про те, що великі компанії обробляють значно більше землі меншою кількістю людей. Дані показують, що починаючи з категорії господарств 500-1000 га, показник стабілізується на рівні 45-60 га на працівника. Господарства 1000-2000 га мають навантаження 57,3 га/працівника, 2000-5000 га – 45,5 га/працівника, понад 5000 га – 58,2 га/працівника.

Ця відносна рівномірність свідчить про досягнення певного технологічного оптимуму – незалежно від розміру господарства, сучасні технології та організація виробництва забезпечують приблизно однакову продуктивність праці. Різке зростання показника спостерігається лише при переході від малих до середніх господарств (з 15,2 га для категорії до 50 га до 59,7 га для категорії 500-1000 га), що відображає перехід від напівнатурального до комерційного виробництва.

Звісно, ці дані не враховують можливі відмінності в структурі персоналу (адміністративний апарат у великих компаніях може бути пропорційно більшим) та неформальну зайнятість у малих господарствах. Проте вони чітко демонструють: великі та середні підприємства є не лише основними виробниками продукції, але й головними роботодавцями українського села, забезпечуючи легальну зайнятість та соціальний захист працівників.

Аналіз оберненого показника — **кількості працівників на 1 000 га сільськогосподарських угідь** — дозволяє глибше оцінити рівень трудомісткості

[13] https://www.ukrstat.gov.ua/

виробництва в українських сільськогосподарських підприємствах. Хоча у абсолютному вимірі великі підприємства залишаються основними роботодавцями, **малі та середні господарства відіграють ключову роль у збереженні соціальної стабільності та зайнятості на місцевому рівні.**

Зайнятість за категоріями (% до загальної) та кількість зайнятих на 1000 га (чол.) у с.-г. підприємствах та ФГ в 2024 р.

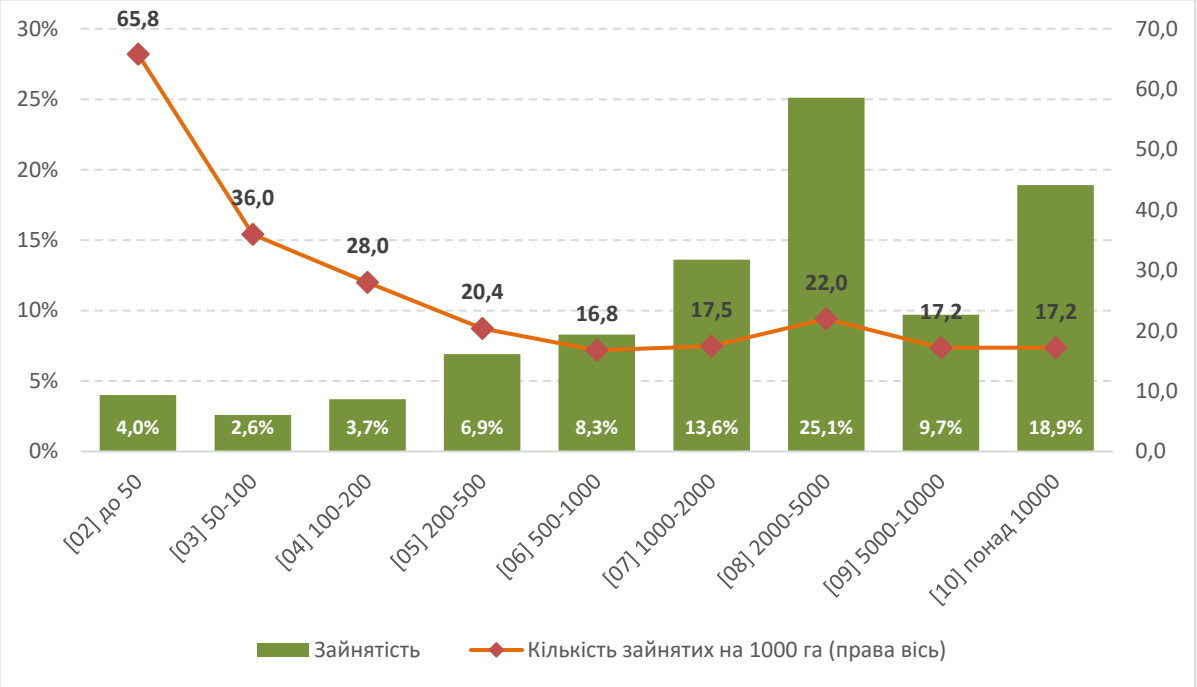

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

У 2024 році господарства з площею **від 50 до 500 га забезпечували близько 28 працівників на 1 000 га**, тоді як підприємства, що обробляють понад 500 га, — **лише 18 працівників на 1 000 га**. Отже, трудомісткість у малих і середніх господарствах є приблизно на 55% вищою, ніж у великих.

З погляду політики, це означає, що подальша концентрація землі та механізація — хоч і підвищують ефективність капіталу — **зменшують потенціал зайнятості** у сільських територіях без суттєвого приросту продуктивності праці. Іншими словами, **структурна ефективність великих господарств досягла межі**, за якою відбувається втрата робочих місць без реального економічного ефекту.

Для політики це має два наслідки:

1. **Соціальна згуртованість:** підтримка малих і середніх господарств (50–500 га), а це близько ¾ від загальної кількості підприємств і понад 13% угідь в користуванні підприємств, є ключовою для збереження сільської зайнятості та відновлення демографічного потенціалу.
2. **Збалансована модернізація:** державна підтримка має поєднувати підвищення продуктивності з утриманням соціально інклюзивної аграрної структури, що відповідає принципам САП ЄС.

Для порівняння в ЄС (*згідно даних Eurostat та Statistics Explained*) найвищу трудомісткість агровиробництва серед великих країн у 2020 році показували **Румунія** (приблизно 140-180 працівників за еквівалентом повної зайнятості на 1000 га) та **Польща** (приблизно 120-130 працівників на 1000 га). У той же час у **Франції** та **Іспанії** цей показник складав приблизно 50-70 та 40-60 працівників на 1000 га

відповідно, а в Німеччині—близько 40-50 працівників на 1000 га. Це відповідає приблизно 6-9 га на одного працівника в Румунії та Польщі порівняно з 15-25 га на працівника у Франції, Іспанії та Німеччині й відображає **структурний дуалізм** між трудомістким дрібнотоварним сільським господарством та капіталомістким, механізованим аграрним сектором.

Аналіз організаційно-правової структури українського аграрного сектора підтверджує домінуючу роль фермерських господарств як найбільш численної групи виробників –68,6% від загальної кількості та контролем понад близько чверті с.-г. угідь України.

Розподіл площ та загальної кількості суб'єктів в 2024 р. в залежності від організаційно-правової форми

	ТОВ	ФГ	Приватне підприємство	Акціонерні товариства	Кооперативи всіх форм	Інші ОПФ
Кількість суб'єктів	19,7%	68,6%	8,2%	0,6%	1,0%	1,9%
С.-г. угіддя загалом	52,5%	24,9%	15,0%	2,5%	1,7%	3,4%
[02] до 50	0,1%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
[03] 50-100	0,2%	1,4%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%
[04] 100-200	0,5%	2,1%	0,2%	0,0%	0,0%	0,1%
[05] 200-500	1,7%	4,5%	0,8%	0,0%	0,1%	0,2%
[06] 500-1000	3,6%	4,9%	1,5%	0,1%	0,2%	0,3%
[07] 1000-2000	7,3%	5,0%	3,0%	0,2%	0,4%	0,6%
[08] 2000-5000	13,4%	4,1%	4,5%	0,7%	0,6%	1,3%
[09] 5000-10000	7,2%	1,2%	2,3%	0,3%	0,4%	0,7%
[10] більше 10000	18,6%	0,4%	2,6%	1,1%	0,0%	0,2%

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[14]

Однак найбільш показовим є внутрішній розподіл земельних ресурсів у межах самої категорії фермерських господарств, який демонструє активні процеси консолідації навіть всередині цієї групи. Основний земельний банк фермерів концентрується не у дрібних господарствах, які домінують за кількістю, а у середніх за розміром фермерських структурах, що свідчить про поглиблення стратифікації навіть у межах однієї організаційно-правової форми.

Ця тенденція вказує на те, що процеси концентрації землекористування відбуваються не лише під зовнішнім тиском з боку корпоративних структур, але й як результат внутрішньої конкуренції між фермерськими господарствами різного розміру. Середні фермерські господарства, маючи кращий доступ до фінансових ресурсів та технологій порівняно з дрібними фермами, але залишаючись більш гнучкими за великі компанії, поступово витісняють найменших виробників з ринку оренди землі. Така дворівнева консолідація – як між різними організаційно-правовими формами, так і всередині фермерського сектора створює складний виклик для державної політики підтримки малого фермерства у контексті європейської інтеграції,

[14] https://www.ukrstat.gov.ua/

оскільки потребує диференційованого підходу навіть до суб'єктів однієї правової категорії.

5.2.4. Галузева спеціалізація та концентрація виробництва

Розмір господарства значною мірою визначає його виробничу спеціалізацію.

Матриця структурної присутності с.-г. підприємств та ФГ на ключових товарних ринках рослинницької продукції у 2024 р.

	продукція рослинництва, %	Зернові	Олійні	Плодово-ягідні	Картопля та овочі	Цукровий буряк
[01] без землі	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
[02] до 50	1,0%	0,6%	1,0%	8,8%	11,0%	0,1%
[03] 50-100	1,2%	0,9%	1,4%	10,2%	1,9%	0,3%
[04] 100-200	2,6%	1,9%	2,9%	13,7%	11,1%	0,8%
[05] 200-500	6,5%	5,6%	7,4%	16,6%	9,2%	2,1%
[06] 500-1000	10,1%	9,1%	11,1%	17,9%	6,2%	3,9%
[07] 1000-2000	15,5%	15,4%	16,2%	10,6%	8,4%	9,5%
[08] 2000-5000	23,0%	23,9%	22,9%	12,8%	8,7%	15,1%
[09] 5000-10000	12,2%	12,2%	12,6%	5,5%	3,1%	9,2%
[10] більше 10000	28,0%	30,4%	24,5%	3,9%	40,5%	59,1%
Загалом	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Рослинницький сектор демонструє відносно збалансований розподіл між різними категоріями виробників, хоча з чітко вираженими галузевими особливостями:

- **Зернові культури характеризуються помірною концентрацією з можливостями для ефективного господарювання всіх категорій виробників.** Великі господарства контролюють 30,4% виробництва, середні – понад 60%, а малі зберігають рівень до 10%. Така структура відображає універсальність зернового виробництва та можливість застосування різних виробничих моделей.
- **Олійні культури показують схожий розподіл: великі виробники (понад 10 тис га) – 24,5%, середні – понад 62,8%, малі – 12,7%.** Відносна доступність олійних культур для господарств різного розміру пояснюється їх високою рентабельністю.
- **Плодово-ягідне виробництво виявляється найбільш сприятливою нішею для малих та середніх виробників.** Середні господарства контролюють 46,8% ринку, малі – 49,3%, а великі – лише 3,9%. Така структура відповідає трудомісткому характеру галузі та традиційній спеціалізації сімейних господарств.
- **В секторі виробництва овочевої продукції ринок доволі рівномірно сегментований за категоріями виробників. Малі та середні виробники формують частку 33,2% та 26,3% відповідно. Великі виробники – понад 40%.** Такий розподіл є цілком логічним, оскільки на ринку присутні як

велико-товарні виробники, які співпрацюють з національними торгівельними мережами, так і малі та середні підприємства, які представлені, переважно, на локальному рівні.

- **Цукровий буряк демонструє найвищу концентрацію серед рослинницьких культур – великі виробники контролюють 59,1% виробництва.** Це зумовлено технологічними особливостями культури, потребою в спеціалізованій техніці та тісною кооперацією з переробними підприємствами.

Матриця структурної присутності с.-г. підприємств та ФГ на ключових товарних ринках тваринницької продукції у 2024 р.

	продукція тваринництва, %	ВРХ	Свині	Птиця	Молоко	Яйця
[01] без землі	48,5%	3,9%	13,9%	79,1%	4,1%	70,7%
[02] до 50	2,4%	1,1%	6,8%	1,8%	1,0%	0,5%
[03] 50-100	1,1%	0,6%	1,1%	0,8%	0,3%	4,0%
[04] 100-200	2,7%	1,8%	1,3%	3,5%	1,8%	4,9%
[05] 200-500	6,2%	1,7%	4,2%	8,7%	2,1%	6,2%
[06] 500-1000	2,5%	3,9%	4,2%	0,7%	3,7%	4,4%
[07] 1000-2000	5,2%	13,4%	3,9%	1,5%	12,9%	7,6%
[08] 2000-5000	12,7%	31,3%	15,4%	3,8%	31,2%	1,7%
[09] 5000-10000	6,5%	17,8%	13,6%	0,1%	18,0%	0,0%
[10] більше 10000	12,4%	24,4%	35,5%	0,0%	24,9%	0,0%
Загалом	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора[15]

Тваринницький сектор характеризується значно вищим рівнем концентрації.

Птахівництво показує максимальну концентрацію з часткою великих виробників – 65% у виробництві птиці та близько 60% в на ринку яйця. Загалом підприємства без власної земельної бази для птахівництва – це передусім великі індустріальні комплекси, але не виключно. Наприклад, у виробництві птиці було задіяно більше 110 підприємств без землі, з яких Топ-5 найбільших забезпечили 80% загального обсягу.

Свинарство та скотарство також характеризуються високою концентрацією, хоча дещо менш екстремальною. У виробництві ВРХ великі господарства забезпечують 25% продукції, в свинарстві – 45%.

Молочне скотарство зберігає більші можливості для середніх виробників (60% ринку), проте навіть у цій традиційно "селянській" галузі спостерігається інтенсивна концентрація виробництва та перехід до індустріальних технологій.

[15] https://www.ukrstat.gov.ua/

5.2.5. Територіальні та соціально-економічні наслідки структурних змін

Структурні трансформації можуть мати глибокі соціально-економічні наслідки для розвитку сільських територій. **Скорочення кількості малих господарств (до 50 га) означає зменшення локальної зайнятості та диверсифікованого виробництва**, що традиційно забезпечувало стабільність сільських громад.

Водночас зростання середніх господарств (200-1000 га) створює новий клас ефективних комерційних фермерів, здатних поєднувати економічну ефективність із соціальною відповідальністю на місцевому рівні.

Структурні зміни створюють також нові виклики для аграрної політики:

- Необхідність цільових програм для підтримки життєздатного середнього сегмента – господарств 200-2000 га – як основи збалансованої аграрної структури.
- Розробка спеціальних інструментів підтримки малих господарств не стільки як виробничих одиниць, скільки як елементів соціальної стабільності села.
- Потреба в механізмах запобігання надмірній концентрації землекористування та підтримки конкурентного середовища.

5.2.6. Порівняння з критеріями класифікації законопроєкту

Аналіз за розміром землекористування виявляє певні розбіжності з результатами застосування фінансових критеріїв законопроєкту №13202-1 в частині рослинництва, та є абсолютно не прийнятним в якості критерію визначення категорії господарств щодо тваринництва.

Наприклад, за земельним критерієм до категорії малих виробників (до 200 га) належить 59,2% господарств, які контролюють 5,9% земель. За фінансовими критеріями до малих можна було б віднести 78,3% підприємств з часткою площі 19,0%. В тваринництві, де майже 50% продукції генерують господарства без землі, земельний критерій втрачає будь-який сенс.

Така розбіжність свідчить про необхідність комплексного підходу до класифікації, який би враховував як фінансові показники, так і розмір землекористування. Особливо це важливо для формування адресних програм державної підтримки, які мають враховувати реальні потреби та можливості різних категорій виробників.

5.3. Висновки та прогнозні тенденції

Аналіз структури суб'єктів господарювання за розміром угідь виявляє триполярну модель розвитку українського сільського господарства:

1. Великі господарства (понад 10000 га) – домінуючі гравці в експортоорієнтованому виробництві основних культур.
2. Середні господарства (200-2000 га) – основа збалансованої аграрної структури.
3. Малі спеціалізовані господарства (до 200 га) – ніші високомаржинального та трудомісткого виробництва.

Ця структура потребує виваженої державної політики для збереження балансу між економічними інтересами та забезпеченням соціальної стабільності сільських територій.

Прогнозні тенденції вказують на продовження концентрації на експортних культурах при збереженні можливостей для середніх господарств у диверсифікованому виробництві та нішевих ринках. Тож успішна адаптація до вимог ЄС потребуватиме гармонізації економічної ефективності великих господарств із соціальною функцією малого і середнього фермерства.

6. Аграрні компанії в системі агровиробництва України

Процес реформування сільського господарства України наприкінці 90-х – початку 2000-х років, спрямований на реструктуризацію колективних сільськогосподарських підприємств з подальшою приватизацією землі, виявив глибокі інституційні прогалини. Порушення міжгалузевих виробничих ланцюгів, системне недотримання контрактних зобов'язань між учасниками ринку, обмеженість фінансових інструментів створили передумови для розвитку інтегрованих організаційно-виробничих структур, які згодом отримали неформальну назву «агрохолдинг». При цьому назва «агрохолдинг» міг присвоюватися, як аграрним компаніям, що поєднували різні профілі аграрного та не аграрного бізнесу, так і просто великим аграрним підприємств, які об’єднували під своєю «виробничою парасолькою» декілька господарств.

6.1. Історичні передумови та становлення аграрних компаній

Консолідація аграрного бізнесу стало своєрідним явищем трансформації українського аграрного сектора, виникнення якого було зумовлене специфічним поєднанням історичних, економічних та інституційних факторів. На відміну від класичних моделей розвитку фермерства в країнах з усталеними ринковими традиціями, українські аграрні компанії формувалися в умовах системної трансформації від планової до ринкової економіки.

З позиції сучасного розуміння, інтегровані аграрні компанії являють собою сукупність юридичних осіб (дочірніх та асоційованих підприємств), пов'язаних між собою контрактними зобов'язаннями або спільною власністю, які мають спільні цілі та завдання, де одне або декілька підприємств виконує функцію головної компанії. Така структура дозволила інтегрувати широкий спектр діяльності: від безпосереднього аграрного виробництва до первинної переробки, логістики, збуту та сервісного обслуговування.

Важливо зазначити, що становлення «агрохолдингів» значною мірою було наслідком відсутності прозорого та функціонального ринку землі. В умовах мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, консолідація земельних ресурсів могла відбуватися виключно через механізми оренди. Це створило специфічну модель, коли формально незалежні юридичні особи намагалися діяти як єдиний виробничий комплекс під централізованим управлінням.

6.2. Етапи розвитку аграрних компаній

Еволюція «агрохолдингів» пройшла кілька ключових етапів. Якщо в 2007 році в Україні функціонувало близько 20 великих аграрних компаній, які контролювали 1,7 млн га сільськогосподарських угідь, то вже до 2016 року їх кількість перевищила 110 із сукупним земельним банком близько 5,7 млн га. Це становило майже 28% офіційно зареєстрованих сільськогосподарськими підприємствами площ в обробітку.

Еволюція земельного банку «агрохолдингів» в довоєнний період, млн. га.

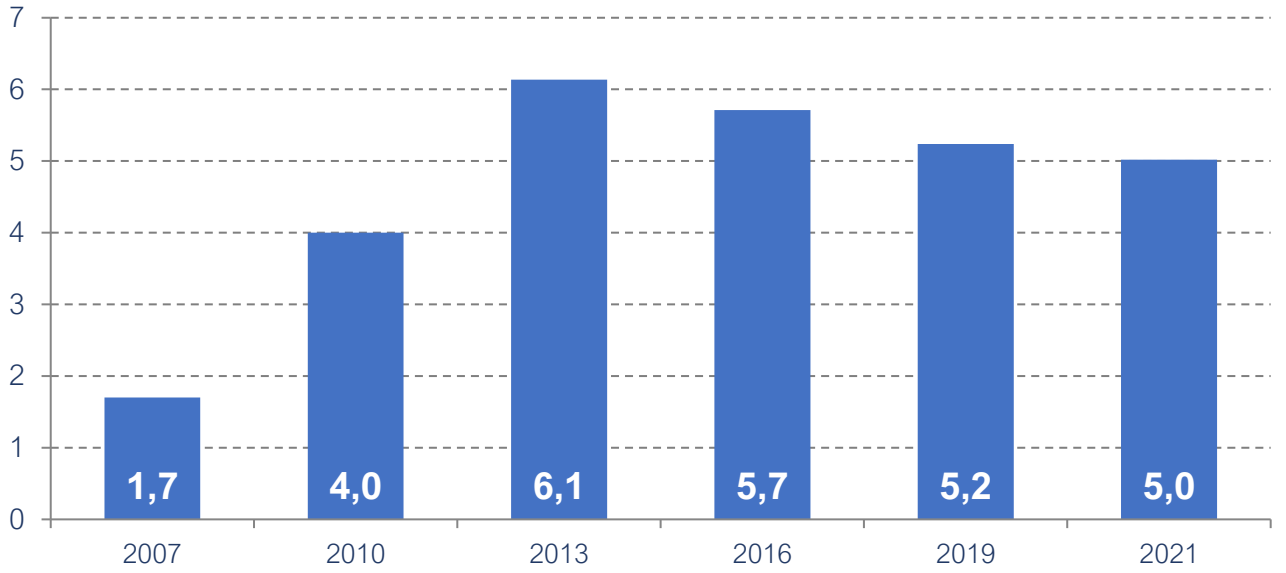

Джерело: власні розрахунки автора, UCAB[16]

Фаза активної консолідації земель завершилася наприкінці 2010-х років. Сучасні великі аграрні компанії перейшли від екстенсивної моделі до інтенсивної, зосереджуючись на інноваціях та підвищенні ефективності управління та сталості виробництві. Як результат до 2021 року їх сукупна площа скоротилася до 5 млн га, що свідчить про перехід від кількісного зростання до якісної оптимізації.

Важливою тенденцією стала інтеграція середніх і малих виробників. Великі компанії дедалі більше зацікавлені не лише в оренді землі, а й у співпраці з малими та середніми виробниками через постачання технологій, сервісів та допомогу з виходом на ринки. Ця модель нагадує успішний досвід новозеландської Fonterra, де великі структури стають інтеграторами та технологічними центрами для менших виробників.

6.3. Порівняння зі світовим досвідом та викликами європейської інтеграції

Українська «особливість» консолідації аграрного бізнесу насправді не є унікальним явищем у глобальному контексті. Подібні структури існують у багатьох країнах з великими земельними ресурсами: в Бразилії, Аргентині, Австралії. В Європейському Союзі також спостерігається тенденція до укрупнення господарств, особливо в країнах Східної Європи. Наприклад, у Румунії функціонують компанії з земельним банком понад 50 тис. га, в Литві – понад 35 тис. га, що з урахуванням масштабів цих країн є навіть більш чутливим рівнем в співставленні з українськими показниками. Стара Європа також не відстає – у Франції лише 7% господарств мають понад 100 га, але вони обробляють більш як половину сільгосп земель. У Чехії 8% господарств контролюють 70% угідь.

Проте українська модель має свою специфіку. На відміну від європейських аналогів, які часто формувалися шляхом поступової консолідації приватних володінь, українські аграрні компанії виникли як відповідь на інституційні прогалини перехідного періоду. Відсутність функціонального ринку землі, слабкість фінансової

[16] https://www.ucab.ua/

системи, недосконалість контрактного права змусили виробників шукати альтернативні форми організації бізнесу.

Процес європейської інтеграції створює як можливості, так і виклики для українських «агрохолдингів». З одного боку, вони вже є піонерами у впровадженні європейських стандартів сталого господарювання, оскільки працюють з європейськими партнерами та міжнародними фінансовими організаціями, які вимагають дотримання високих стандартів. З іншого боку, Спільна аграрна політика ЄС з її акцентом на підтримку малих та середніх господарств може вимагати суттєвої адаптації бізнес-моделей.

6.4. Роль «агрохолдингів» у виробничому та експортному потенціалі

«Агрохолдинг» – як безпосередній представник великих компаній – є важливим елементом забезпечення продовольчої безпеки України та її експортного потенціалу. За давнішніми оцінками 2016-2018 рр., внесок аграрних компаній в загальне виробництво продукції сільського господарства становив 20-23%, в тому числі в рослинництві – до 20%, в тваринництві – 25-27%.

За оцінками на «агрохолдинги» приходилося: до 30% загального виробництва зернових культур, насамперед, кукурудзи, чверть олійних та 45-50% цукрових буряків. У тваринництві їх домінування було особливо помітним у птахівництві – м'ясо птиці (85%) та яєць (75%), крім того в свинарстві більше половини загального обсягу продукції генерувалося компаніями, які за масштабом виробництва потрапили до неформальної класифікації – «агрохолдинг».

Важливою залишалася роль інтегрованих аграрних компаній у забезпеченні експортного потенціалу країни. Маючи доступ до міжнародних ринків капіталу, сучасних технологій та глобальних ланцюгів постачання, вони зазвичай відповідають за представлення та конкурентоспроможність української продукції на світових ринках. Тут важливо відзначити, що ця конкурентоспроможність та представлення досягалися практично без державної підтримки – рівень підтримки сільськогосподарських виробників в Україні у 2019-21 роках становив лише 1,7% від вартості випуску продукції, що в 10 разів менше за рівень підтримки в країнах ЄС.

6.5. Негативні аспекти розвитку великих аграрних компаній

Попри здобутки у сфері ефективності та експорту, діяльність «агрохолдингів» має низку суперечливих наслідків, які формують негативне сприйняття (подекуди несправедливе) як у суспільстві, так і серед політиків.

1. **Концентрація земель і ризик монополізації.**

Великі аграрні компанії акумулюють у користуванні значні площі, що обмежує доступ до землі для дрібних фермерів. Це призводить до зростання економічної нерівності на селі, адже конкуренція за оренду паїв часто ставить невеликі господарства у завідомо гірші умови

2. **Вплив на соціальну структуру села.**

Великі компанії здатні організувати виробництво з мінімальною кількістю робочих місць завдяки високій механізації. Для сільських громад це означає зменшення зайнятості, відтік молоді та поглиблення демографічної кризи

3. **Екологічні виклики.**

Інтенсивна модель виробництва, яка орієнтована на максимізацію врожайності, супроводжується активним використанням добрив і пестицидів. Це підвищує ризики деградації ґрунтів, забруднення водних ресурсів і зниження біорізноманіття

4. **Залежність від світових ринків.**

Орієнтація на експорт робить «агрохолдинги» чутливими до коливань цін на зерно та олійні культури. Будь-які потрясіння на світових ринках (цінові кризи, торговельні бар'єри, війна) одразу б'ють по фінансовій стабільності цих компаній, що може мати наслідки і для державного бюджету через валютні надходження.

5. **Недовіра суспільства.**

В суспільному інформаційному полі поширений «страх перед великими» – уявлення, що великі компанії знищують малий бізнес, використовують неринкові механізми та діють непрозоро. Цей наратив має емоційне підґрунтя, але він підкріплюється реальною асиметрією у доступі до ресурсів між великими компаніями та малими виробниками.

Таким чином, поряд із беззаперечними перевагами великих компаній, існують і серйозні виклики, що потребують державного регулювання та балансування інтересів різних категорій виробників.

6.6. Еволюційні перспективи та висновки

Сучасний етап розвитку українського аграрного бізнесу характеризується переходом від простої консолідації земельних ресурсів до складніших форм інтеграції та кооперації. Великі компанії дедалі більше виступають не як конкуренти, а як партнери для середніх виробників, надаючи їм доступ до технологій, фінансування та ринків збуту.

Ця еволюція відображає природний процес дозрівання галузі. Великі компанії, накопичивши критичну масу ресурсів та компетенцій, починають виконувати роль технологічних та інноваційних центрів для всього аграрного сектора. Вони стають своєрідними майданчиками для апробації нових технологій та драйверами модернізації аграрного виробництва.

Подальший розвиток таких структур буде визначатися балансом між вимогами глобальної конкурентоспроможності та потребами локального розвитку, між економічною ефективністю та соціальною відповідальністю, між інтенсифікацією виробництва та сталим розвитком. Успішна інтеграція України до європейського економічного простору потребуватиме еволюційної адаптації до нових умов з одночасним створенням можливостей для розвитку малого та середнього агробізнесу.

7. Стратегічна роль різних категорій господарств в забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки та експортний потенціал України

Продовольча безпека України формується на перетині внутрішнього виробництва, споживання та експортного потенціалу. У 2024 році, незважаючи на воєнні виклики, аграрний сектор продемонстрував стійкість, забезпечивши виробництво продукції на 1,078 трлн грн у постійних цінах. Хоча це на 19,8% менше

довоєнного рівня, галузь продовжує виконувати критичну функцію із забезпечення внутрішньої та глобальної продовольчої безпеки за рахунок сталого експорту.

Експорт, в свою чергу, залишається драйвером економічної стабільності. У 2024 році аграрний експорт склав $24,5 млрд, забезпечивши 59,1% загального товарного експорту України. Це підкреслює критичну роль галузі у формуванні валютних надходжень та макроекономічній стабілізації в умовах війни. Україна зберегла позиції провідного світового експортера: №1 з соняшникової олії та шроту, №4 з кукурудзи, №6 з пшениці.

7.1. Роль категорій господарств у експорті та продовольчій безпеці основних продуктів.

Структура забезпечення продовольчої безпеки характеризується диференційованим внеском різних категорій виробників.

Існує стереотип, що підприємства домінують у виробництві експортоорієнтованої продукції, господарства населення є основними постачальниками для внутрішнього ринку, а фермерські господарства займають проміжну нішу, балансуючи між двома ринками. Але чи це насправді так?

Для відповідної оцінки була розроблена адаптована методологія розрахунку внеску категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт, який базується на балансовому аналізі надходження та використання сільськогосподарської продукції. Цей підхід дозволяє простежити рух продукції від виробника до кінцевого споживача чи експортного каналу.

Перший етап розрахунку передбачає використання національних балансів окремих видів продукції. На цьому рівні визначається загальна картина – скільки продукції вироблено в країні, скільки експортовано, скільки використано внутрішньо для різних потреб. Це створює загальну рамку для подальших розрахунків.

Другий етап полягає у розподілі власновиробленого ресурсу на рівні кожної категорії господарств. Тут враховується, що не вся вирощена продукція потрапляє на ринок – частина використовується самими виробниками на внутрішні потреби: корми для тварин, переробку, власне споживання тощо. Баланс пропозиції, внутрішнього використання та закупівель з ринку визначає чисту товарну пропозицію – тобто реальний обсяг продукції, яку категорія господарств може запропонувати ринку.

Третій етап визначає внесок кожної категорії в експортний потенціал. Загальний експорт та внутрішнє споживання розподіляються між категоріями господарств пропорційно до їхньої частки у загальній чистій товарній пропозиції. Такий підхід дозволяє визначити оціночний внесок кожної категорії у формування експортних ресурсів та забезпечення внутрішніх потреб.

Важливе застереження: отриманий результат внеску в експорт в жодному разі не є оцінкою фактичного експорту продукції відповідною категорією господарств. Це потенційна оцінка обсягу продукції, виробленої категорією, яка могла бути спрямована на забезпечення внутрішніх потреб або експортного потенціалу.

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт зерна в 2023/2024 маркетинговому році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	53,5%	31,8%	13,4%
Фактичний експорт	68,0%	15,0%	17,0%

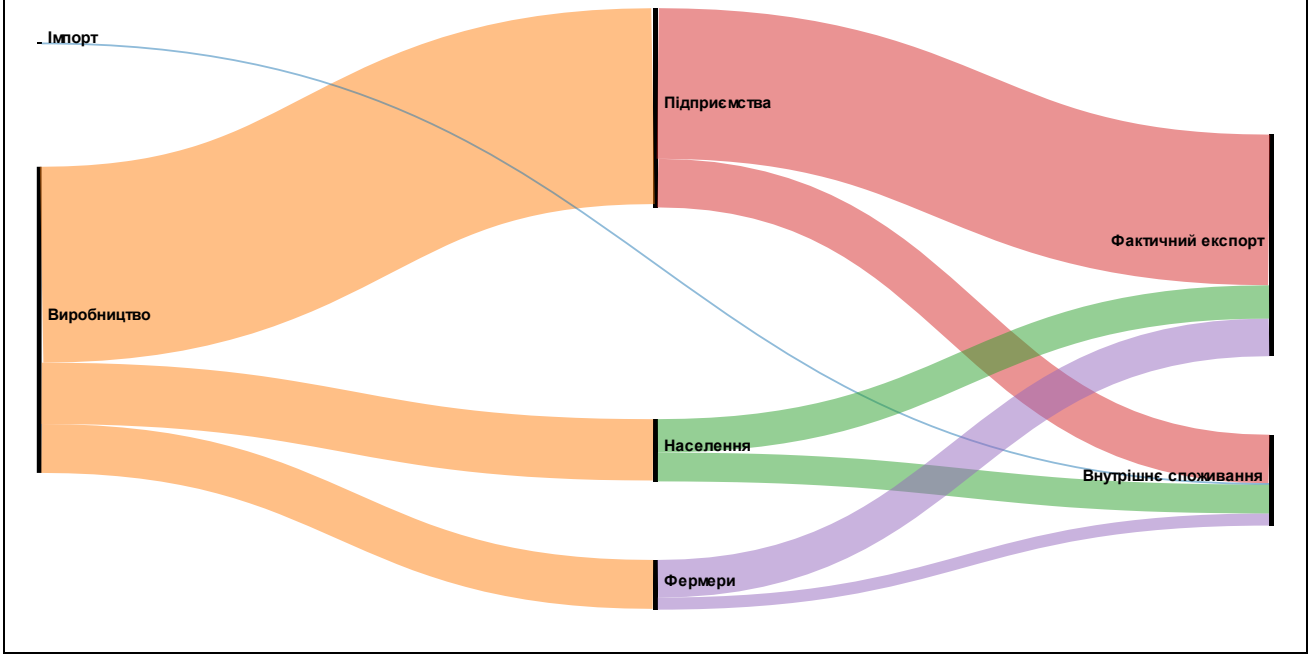

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Зернові культури:

- Підприємства забезпечують збалансований внесок: 53,5% внутрішнього споживання та 68,0% експорту.
- Господарства населення формують вагомий внесок у внутрішньому споживанні (31,8%) переважно за рахунок забезпечення кормових потреб, але мінімально представлені в експорті – всього 15,0%.
- Фермерські господарства демонструють співставні внески: 17,0% в експорті та 13,4% у внутрішньому споживання.

Сучасна структура не відповідає стереотипній моделі, де великі виробники орієнтовані на експорт, а на домогосподарства покладається роль в забезпеченні внутрішньої продовольчої безпеки. Наразі домінуючу роль відіграють підприємства.

Соєві боби:

- Домінуюча позиція в усіх сегментах ринку: підприємства відповідають за 77,2% експортних поставок та майже три чверті поставок сої на внутрішню переробку.
- Мінімальна роль господарств населення (2,5% експорту) пояснюється технологічною складністю культури.

– Фермерські господарства займають помітну нішу (близько 20% від сукупних поставок на внутрішній ринок та на експорт), спеціалізуючись на цій високомаржинальній культурі.

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт сої в 2023/2024 маркетинговому році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	73,6%	7,3%	19,1%
Фактичний експорт	77,2%	2,5%	20,3%

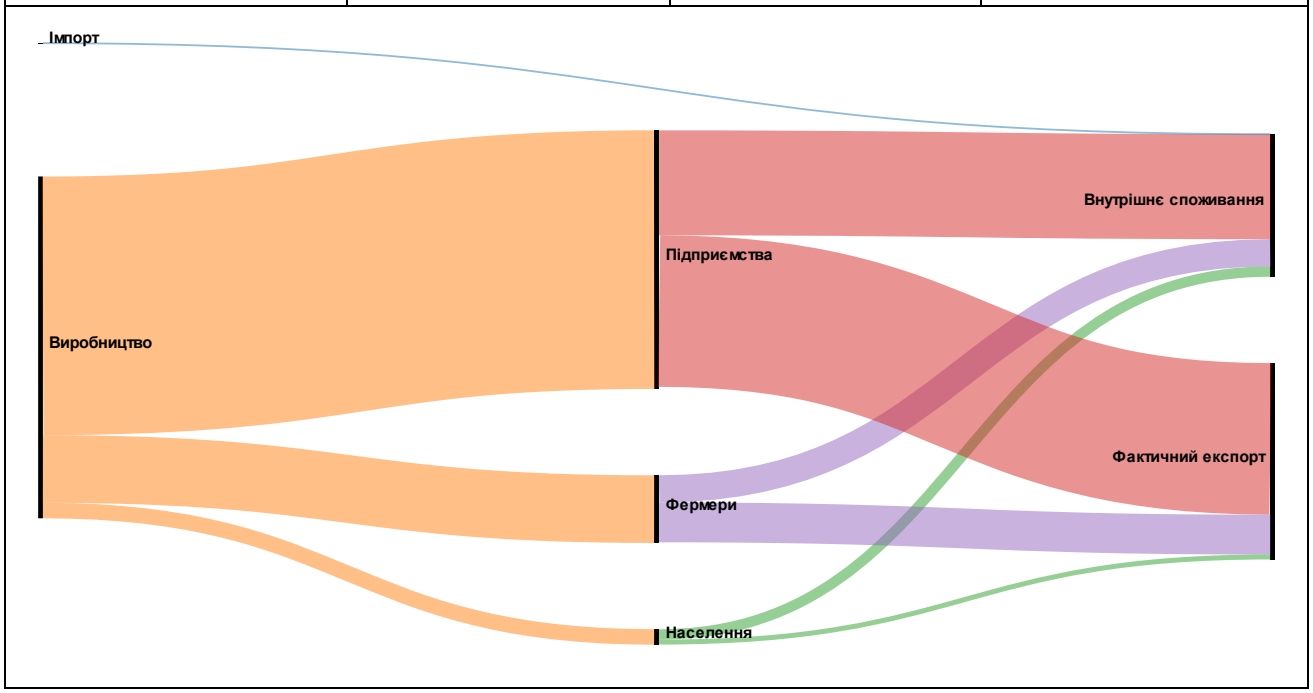

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Ріпак:

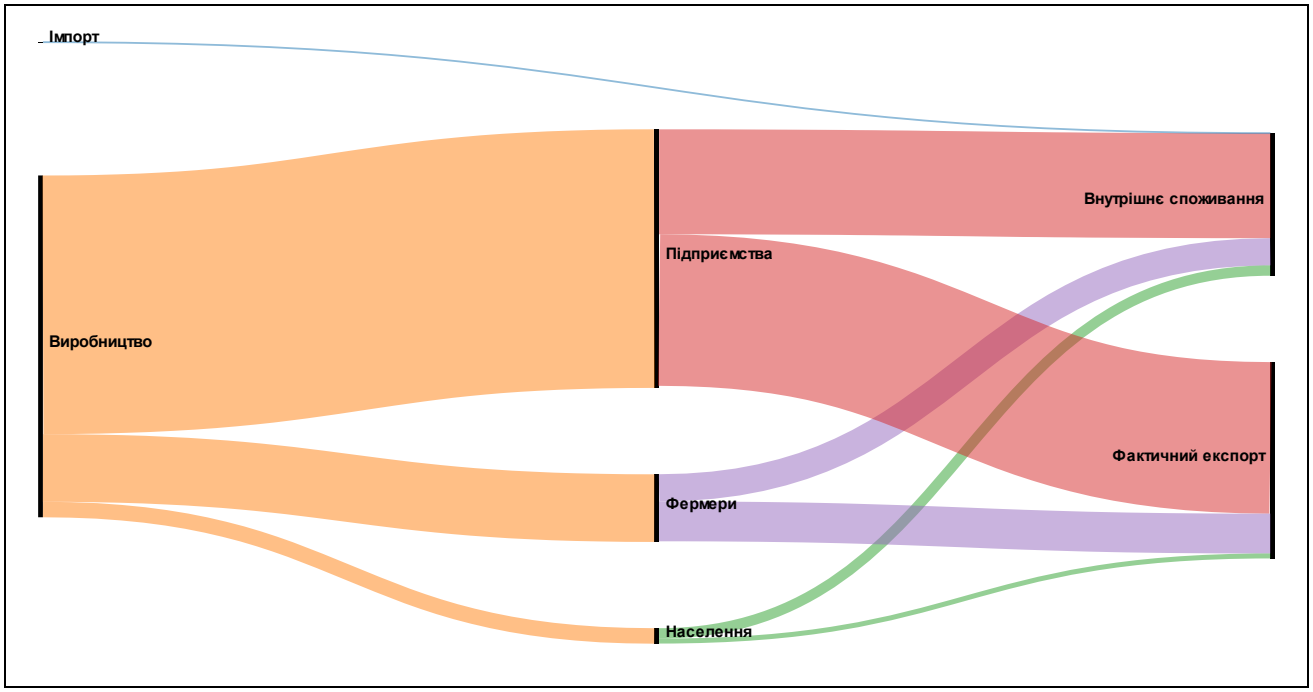

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт ріпаку в 2023/2024 маркетинговому році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	75,4%	1,0%	22,7%
Фактичний експорт	78,1%	0,3%	21,6%

- Ідентична структура до соїї: домінування підприємств (78% експорту та 75% поставок на внутрішній ринок) при мінімальній участі господарств населення (2,5%).
- Високі технологічні вимоги та потреба в спеціалізованій техніці створюють бар'єри для малих виробників.

М'ясо:

- Найвища концентрація експорту серед усіх продуктів: підприємства контролюють 93,1%.
- Господарства населення забезпечують 27,9% внутрішнього споживання, але практично відсутні в експорті (до 1%).
- Відображає індустріальний характер виробництва м'яса (переважно птиці)

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт м’яса в 2024 році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	64,1%	27,9%	3,5%
Фактичний експорт	93,1%	0,7%	6,2%

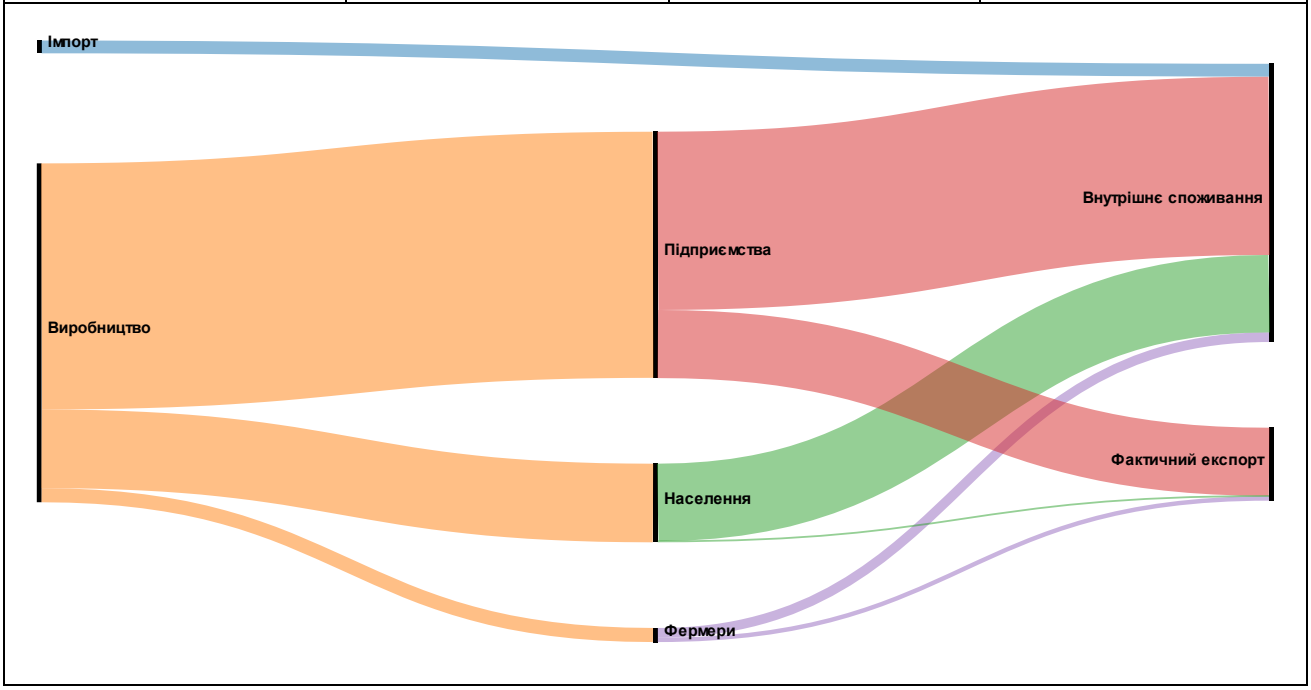

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Молоко:

- Свого роду унікальна структура: господарства населення забезпечують 55,8% внутрішнього споживання та близько 40% сировини, що використовується для виробництва експортних продуктів
- Це єдиний сегмент з базових аграрних ринків, де діяльність домогосподарств населення напряму впливає на експортну присутність України на глобальних ринках.

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт молока в 2024 році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	33,9%	55,8%	3,9%
Фактичний експорт	55,1%	39,6%	5,2%

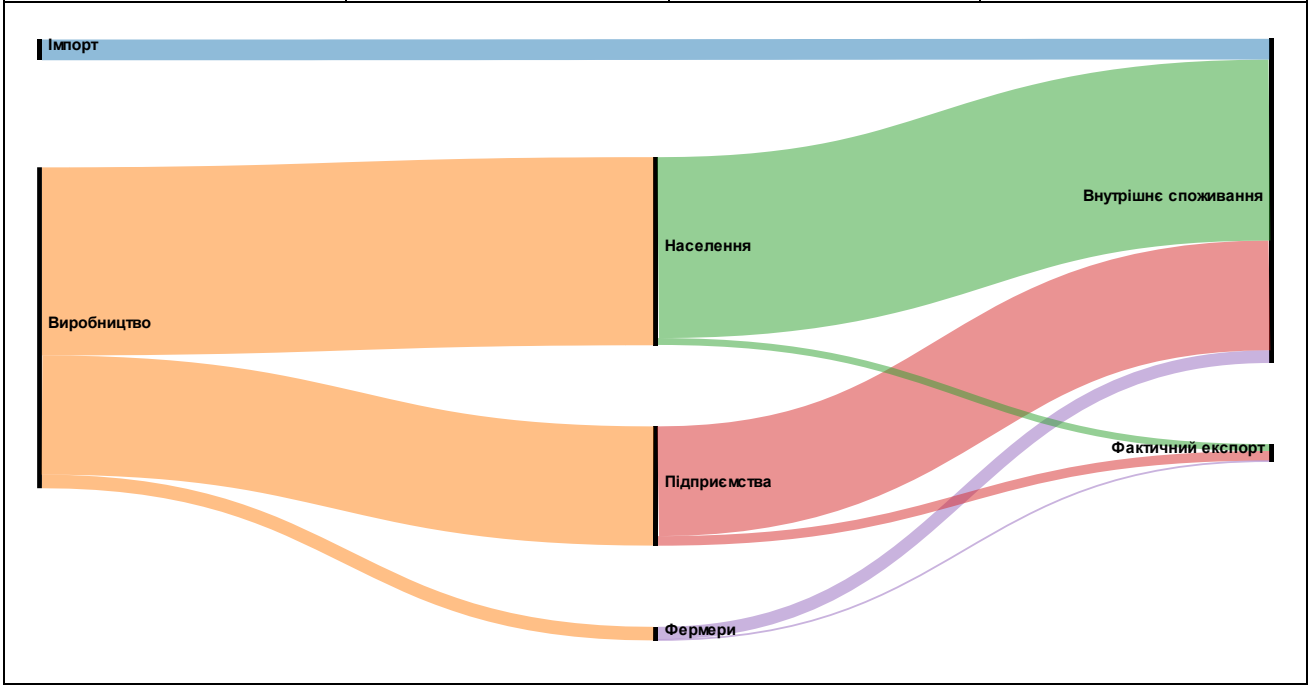

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

Яйця:

Внесок категорій господарств у внутрішнє споживання та фактичний експорт яйця в 2024 році, %.

	Підприємства	Господарства населення	Фермерські господарства
Внутрішнє споживання	40,2%	56,0%	1,9%
Фактичний експорт	97,5%	0,0%	2,5%

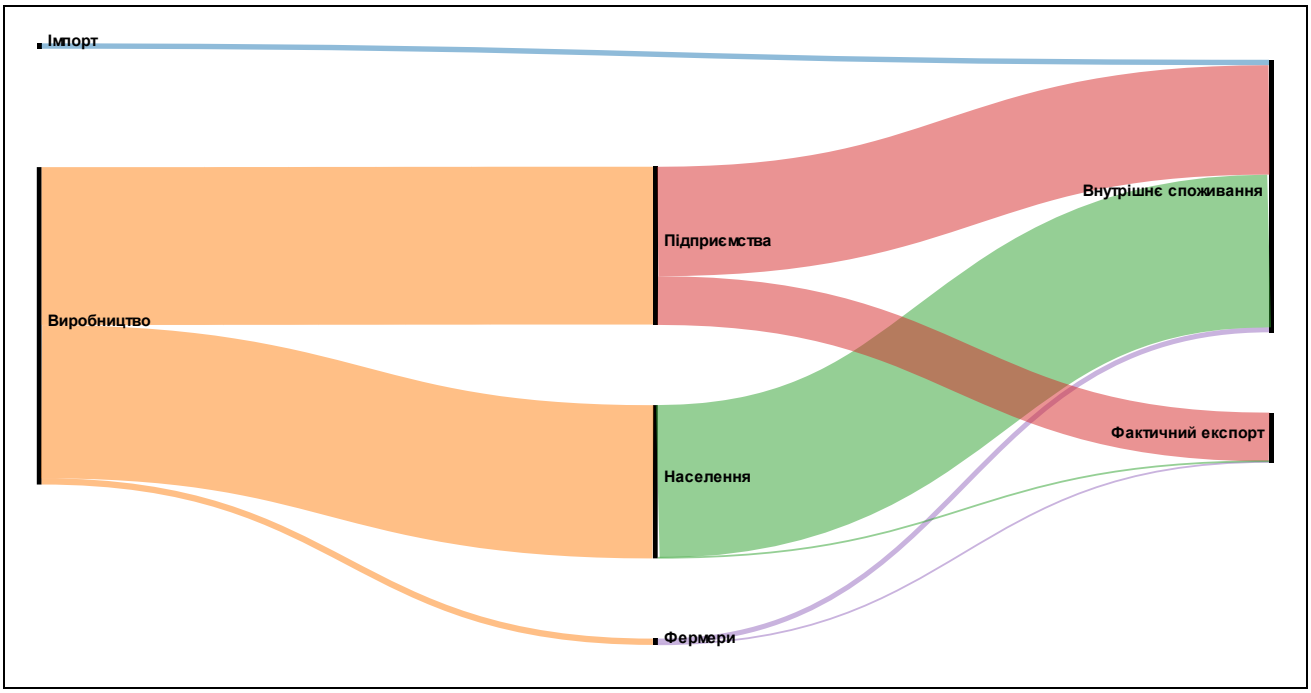

Джерело: Державна служба статистики, власні розрахунки автора

- Господарства населення домінують у внутрішньому споживанні (56,0%);
- Експорт майже повністю контролюється підприємствами (97,5%);
- Маємо типову дуальну структуру: домашнє виробництво для власних потреб та індустріальне – для експорту.

7.2. Висновки до розділу

Аналіз демонструє домінування підприємств у забезпеченні як експортного потенціалу, так і внутрішньої продовольчої безпеки на більшості ключових ринків.

Роль господарств населення виявилася значно меншою, ніж традиційно вважається – вони зберігають важливість лише у виробництві молока та яєць для внутрішнього споживання. На ринках зерна, олійних та м'яса підприємства забезпечують більшу частину навіть внутрішніх потреб.

Фермерські господарства займають адаптивну проміжну нішу, концентруючись на високомаржинальних культурах (соя, ріпак) та балансуючи між внутрішнім та експортним ринками.

Ця структура вимагає перегляду традиційних підходів до аграрної політики, де підтримка господарств населення часто обґрунтовується їх роллю в продовольчій безпеці. Поточні оцінки свідчать про необхідність фокусу на підвищенні ефективності підприємств як основних гарантів продовольчого забезпечення країни.

8. Огляд структури аграрного сектора країн ЄС

Аграрний сектор Європейського Союзу (ЄС) є надзвичайно різноманітним, що відображає історичні, географічні та політичні особливості його та 27 країн-членів (28 до 2020 року). Структура сільськогосподарського виробництва в ЄС була сформована під впливом економічних трансформацій, зокрема, запровадження Спільної аграрної політики (САП) та приєднання країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ/ЄС-13). Хоча ця структура поступово еволюціонує, вона залишається значною мірою інерційною та залежною від минулих політичних рішень.

8.1. Динаміка кількості господарств та консолідація землі

Протягом останніх двох десятиліть у ЄС спостерігалася стійка тенденція до скорочення загальної кількості господарств. У період з 2007 р. по 2016 р. загальна кількість господарств у ЄС скоротилася на вражаючі 24%, або на близько 3,5 млн господарств. Станом на 2016 рік у ЄС налічувалося 10,47 млн господарств. У 2020 році їх кількість зменшилася до 9,1 млн.

Паралельно зі скороченням кількості господарств, загальна площа сільськогосподарських угідь у ЄС залишалася майже незмінною. Це призвело до значного збільшення середнього розміру господарства: з 12,6 га у 2007 р. до 16,6 га у 2016 р. (зростання на 32%), а у 2020 р. середній розмір становив 17,4 га.

Процес концентрації сільськогосподарських угідь є очевидним. Він був дуже відчутним у таких важливих країнах-виробниках сільськогосподарської продукції, як Німеччина, Данія, Франція та Іспанія.

8.2. Розподіл за площею угідь

Структура господарств у ЄС є сильно поляризованою, і їй притаманні наступні особливості:

1) Домінування дуже малих господарств (за кількістю):

- У 2020 р. господарства площею менше ніж 5 га становили близько 63,8% від загальної кількості господарств у ЄС.
- Однак ці малі ферми використовували лише 5,8% загальної площі с.-г. угідь ЄС.
- Цей сегмент кількісно домінує в країнах ЄС-13, особливо в Румунії (90,3%), яка має найбільшу частку малих ферм в ЄС, а також на Кіпрі (87,52%) та в Італії (64,1%).

2) Концентрація землі у великих господарствах:

- Ферми площею 50 га і більше становили лише 7,5% від загальної кількості господарств у ЄС у 2020 р.
- Проте ці великі господарства обробляли 68,2% загальної площі с.-г. угідь ЄС.
- Кількість господарств площею 100 га і більше зросла на 12,2% протягом 2007-2016 рр. і до 2016 р. вони обробляли понад 50% усіх с.-г. угідь в ЄС.
- Найвища концентрація землі у великих господарствах спостерігається в країнах ЄС-13, де така структура склалася на базі колишніх колективних господарств: у Чеській Республіці та Словаччині найбільші підприємства контролюють майже 90% угідь.
- У країнах Західної Європи, таких як Франція та Німеччина, великі ферми також демонструють значну концентрацію, обробляючи близько 60% с.-г. площ.

8.3. Регіональні особливості (ЄС-15 проти ЄС-13)

Структурна трансформація в ЄС-13 (країни ЦСЄ) суттєво відрізняється від ЄС-15 (старі члени ЄС):

- ЄС-13: У 2016 р. на ці країни припадало 57,3% усіх господарств ЄС, але лише 28,5% площі с.-г. угідь. Середній розмір господарства становив лише 8 га.

Загалом структура господарств у країнах ЄС-13 фрагментована – з високою часткою дрібних ферм (88,2% класифікуються як малі).

- ЄС-15: Частка цих країн у кількості усіх господарств ЄС 42,7%, у площі с-.г. угідь – 71,5%. Середній розмір господарства значно більший, ніж в ЄС-13 – 28 га.

8.4. Економічний розмір за стандартним випуском продукції

Аналіз економічного розміру (Standard Output, SO) також підтверджує значну нерівномірність:

- У 2020 році середній економічний розмір господарства (SO/АН) в ЄС становив 38 703 євро.
- Найвищі показники середнього економічного розміру зафіксовані у Німеччині (€167 631) та Франції (€158 430), що свідчить про високу індустріалізацію та ефективність господарств.
- Найменший середній економічний розмір господарства зафіксовано в Румунії (€4 029) та Польщі (€19 680).

8.5. Висновок до розділу

Незважаючи на значне скорочення кількості господарств та збільшення середнього розміру, країнам ЄС притаманна дуалістична структура аграрного сектора: кількісне домінування малих та дуже малих господарств, які, однак, обробляють незначну частку земельних ресурсів, та економічна перевага великих господарств, які контролюють більшість с.-г. та генерують левову частку продукції. Подальша структурна трансформація, стимульована САП та вимогами Європейського Зеленого курсу, ймовірно, сприятимуть продовженню тенденції до консолідації господарств, особливо в ЄС-13, де переважає дрібнотоварна структура.

Більш детальну інформацію про розвиток аграрної структури ЄС наведено у Додатку А наприкінці звіту.

9. Висновки та політичні імплікації

9.1. Висновки щодо мети та методології дослідження

Ці матеріали є результатом багаторічної роботи авторів зі збору інформації з архівних джерел на національному, регіональному та рівні окремих підприємств. Це дозволило вперше провести системний аналіз розвитку структури аграрних підприємств України за кілька десятиліть і детально розкрити картину різноманітності виробників, що виходить за межі стереотипних уявлень.

Метою дослідження було здійснити комплексний скринінг суб'єктів господарювання в аграрному секторі України для формування чіткого, прозорого та структурованого уявлення про внутрішню організацію галузі в контексті європейської інтеграції та післявоєнного відновлення.

Дослідження покликане подолати відсутність повного розуміння структурних особливостей українського АПК, особливо в динаміці та з урахуванням воєнних трансформацій, і закласти основу для подальших аналітичних розробок та практичних рішень.

Методологія ґрунтується на аналізі даних Державної служби статистики України щодо обсягів виробництва в зіставних цінах, що забезпечує порівнянність даних у часі та між різними категоріями виробників. Застосовується розширена триступенева класифікація виробників (малі, середні, великі), яка відповідає новим законодавчим ініціативам та європейським стандартам. Окрім аналізу виробничого внеску, дослідження включає групування суб'єктів за площею сільськогосподарських угідь, що дозволяє сформувати багатовимірне уявлення про сектор.

Водночас визнаються методологічні обмеження, пов'язані з частковою доступністю даних, особливо щодо малих виробників, та відсутністю інформації з окупованих територій. Автори також усвідомлюють, що аналіз структурного розвитку підприємств не є всеохоплюючим без врахування динаміки продуктивності, рентабельності, доходів, заборгованості та вартості активів різних категорій виробників. Проте такий аналіз не був завданням даної роботи, і потребує окремого дослідження в майбутньому.

9.2. Проміжні висновки дослідження

9.2.1. Структурна трансформація аграрного сектора України

Проведений аналіз спростовує домінуючі уявлення про поляризацію українського сільського господарства виключно між великими структурами та дрібними виробниками. Дослідження виявляє складнішу структуру, де визначальну роль отримали середні господарства комерційного сегменту (середнє господарство – 1493 га на суб'єкта), які обробляють 41% сільськогосподарських угідь.

Встановлено, що відносно великі розміри українських с.-г. підприємств не є результатом нещодавньої консолідації, а відображають історичну спадщину радянського періоду, яка збереглася протягом тридцяти років незалежності. Середній розмір суб'єкта господарювання в комерційному сегменті зріс з 479 га у 2010 році до 649 га у 2024 році, що залишається значно вищим за європейські показники, але відповідає історичним особливостям розвитку українського аграрного сектора.

Концентрація є підгалузевою, а не загальносекторальною. У капіталомістких вертикалях (птахівництво, свинарство, цукрові буряки тощо) спостерігається вищий рівень концентрації та інтеграції, що обумовлено вимогами до біобезпеки, переробки та контролю якості. Натомість зерновий, олійний та плодоовочевий сегменти зберігають конкуренцію та різноманіття моделей господарювання.

Також повномасштабне вторгнення прискорило скорочення ролі домогосподарств населення через демографічні втрати та руйнування господарських зв'язків.

9.2.2. Роль різних категорій виробників

Дослідження спростовує стереотип про те, що домогосподарства забезпечують внутрішню продовольчу безпеку, а підприємства працюють на експорт. Насправді комерційні підприємства домінують як у забезпеченні експорту, так і внутрішніх потреб на більшості ключових ринків.

Підприємства та фермерські господарства є основою комерційного виробництва, забезпечуючи 71% загального обсягу продукції у 2024 році. Вони домінують у виробництві та експорті зернових, олійних культур та м'яса.

Роль домогосподарств у забезпеченні продовольчої безпеки через ринкові канали поступово знижується на тлі професіоналізації та комерціалізації

агропродовольчої галузі. Хоча вони залишаються важливими для самозабезпечення, їхня частка в виробництві скорочується через структурні фактори, як-от старіння населення та урбанізацію, а також через тенденції індустріалізації та зростання продуктивності в секторі. Війна також завдала їм найбільших відносних втрат порівняно з іншими категоріями виробників.

Частка господарств населення у виробництві стабільно скорочується (з 43,6% у 2010 році до 29,0% у 2024 році). Водночас вони залишаються важливою ланкою у забезпеченні внутрішнього ринку молоком, яйцями, плодоовочевою продукцією.

Фермерські господарства займають проміжну нішу, концентруючись на високомаржинальних культурах (соя, ріпак) та балансуючи між внутрішнім та експортним ринками. За кількістю вони є найчисельнішою групою (68,6%), але контролюють близько чверті угідь.

Особливо показовою є структура забезпечення експортного потенціалу країни. При загальному обсязі аграрного експорту у $24,5 млрд (59% товарного експорту України), комерційний сегмент забезпечує: 85% експорту зернових, 97,5% експорту сої та 99,3% експорту м'яса. Господарства населення зберігають значущість лише у виробництві молока, забезпечуючи 40% сировини для експортної продукції.

Загалом дослідження фіксує динамічні зміни в сегменті середніх підприємств: останніми роками зростає як їхня кількість, так і частка в загальному виробництві. Це свідчить про функціонування в рамках сектора "технологічного конвеєра", де прогрес вимагає постійної адаптації та розширення. Драйверами цього процесу частково виступають великі аграрні компанії – завдяки своїм вищим технологічним можливостям.

9.2.3. Інтегровані компанії як специфічний елемент структури

Частка інтегрованих аграрних компаній – найчастіше їх спрощено ще називають агрохолдинги – у землекористуванні стабілізувалася протягом останнього десятиліття, особливо після глобальної продовольчої кризи 2013 року, коли пріоритети змістилися до інтенсифікації та підвищення ефективності, а не до розширення земельних масивів.

Інтегровані компанії не варто сприймати виключно як монолітні підприємства з площею понад 10 000 га. Зазвичай вони складаються з декількох юридично окремих одиниць різного розміру, пов'язаних відносинами власності та керованих материнською компанією. Водночас дані фіксують існування значної кількості однорідних та споріднених підприємств з земельними масивами понад 10 000 га, які відкрито декларують свої масштаби, не розділяючи їх на менші структури. Така прозорість вказує на те, що практика приховування землеволодінь не є домінуючою в Україні. Такі підприємства контролюють 23% земель, що не є критичним рівнем концентрації в масштабах країни.

9.2.4. Зайнятість та соціальна функція

Структурний аналіз зайнятості спростовує поширений міф, що великі та середні компанії створюють мало робочих місць. Господарства з земельним банком понад 1000 га забезпечують майже 75% офіційних робочих місць у комерційному аграрному секторі. Це відображає історичні особливості розвитку українського села на базі великих колективних господарств із залученням найманої робочої сили.

Показник земельного навантаження на одного працівника стабілізується на рівні 45-60 га для господарств розміром понад 500 га, що свідчить про досягнення

технологічного оптимуму незалежно від розміру в сегменті середніх і великих підприємств. Показники навантаження землі на одного працівника в малих підприємствах (15-35 га на одного працюючого) співставні з аналогічними показниками у великих економіках ЄС (Німеччина, Франція).

Ще одна ключова структурна особливість стосується зайнятості: великі та середні українські підприємства забезпечують значно більше робочих місць, ніж середнє фермерське господарство в ЄС, підкреслюючи їхню соціальну роль. У великих інтегрованих компаніях частина робочих місць розташована в сільських підрозділах, а частина – в міських офісах. Середні підприємства, навпаки, переважно базуються в сільській місцевості, безпосередньо підтримуючи локальний ринок праці.

Через відсутність традиції ведення сімейного аграрного бізнесу, великі та середні підприємства також виконують функцію "університетів" для молоді, надаючи досвід та знання сучасних технологій.

Водночас сектор постійно стикається з дефіцитом кваліфікованих кадрів через демографічне старіння та відтік населення з сіл. Оскільки основні джерела зайнятості в сільських районах – це сільське господарство та низькооплачувана сфера послуг, привабливість цих територій для працевлаштування залишається обмеженою.

9.2.5. Класифікаційні обмеження

Відсутність єдиної, спеціалізованої класифікації агровиробників створює системну проблему. Запропонована законопроєктом №13202-1 та інші поточні класифікаційні підходи створюють викривлення.

Визначення категорій за загальною фінансовою виручкою, яка включає неаграрні види діяльності, призводить до хибної стратифікації виробників. Необхідна аграрна таксономія, що спирається на такі критерії: обсяг аграрної виручки, площу землекористування, вартість активів та зайнятість у сільському господарстві.

Дані і статистика – критичний вузол. Відсутність повноцінного сільськогосподарського перепису та зупинка польових обстежень у воєнний час обмежують точність оцінок, ускладнюючи таргетування підтримки та моніторинг ефекту від впровадження політичних заходів.

9.3. Структурні імплікації для державної політики та євроінтеграції

Євроінтеграція потребує не просто гармонізації норм, а й узгодження інструментів підтримки з фактичною структурою українського аграрного виробництва. Враховуючи переважання середніх господарств та підгалузеву концентрацію, політика має бути диференційованою за категоріями виробників і спеціалізаціями, а також включати прозорість та конкуренцію як базові принципи регулювання багато-суб’єктних груп.

Важливим елементом є інтеграція зайнятості до аграрної політики. Підтримка робочих місць, наприклад, через стимули до інвестицій у житло, транспорт і навчання працівників має розглядатися як частина інструментарію стійкості сільських територій та відповідності європейським підходам до розвитку села.

Пряме копіювання механізмів САП неможливе і потребує пошуку балансу між підтримкою експортного потенціалу великих господарств та соціальною функцією малих.

9.4. Політичні рекомендації

9.4.1. Рекомендації для України

1. Завершити розробку спеціалізованої класифікації агровиробників.

Нова система повинна включати галузеві критерії, щоб уникнути методологічних спотворень, виявлених у законопроєкті №13202-1. Дослідження підкреслює потребу в уніфікації класифікації підприємств: нинішні підходи викривлюють дані через включення неаграрних доходів. Необхідна юридично закріплена аграрна таксономія на основі аграрної виручки, площі та кількості працівників, з принципом "два критерії з трьох" для категорій. Це підвищить узгодженість політики та статистики. Диференційований підгалузевий підхід мав би також передбачати включення критерію вартості активів, зокрема для категорії безземельних підприємств, що переважають у виробництві продукції тваринництва індустріальним способом.

2. Диференційована підтримка за категоріями виробників.

Враховуючи домінуючу роль середніх господарств комерційного сегменту у структурі виробництва та землекористування, необхідно створити спеціалізовані інструменти підтримки для господарств площею 200-5000 га, включаючи як підприємства, так і фермерські господарства. Критерії підтримки мають враховувати не лише площу, але й показники виробництва та зайнятості, що дозволить уникнути викривлень через включення неаграрних доходів.

3. Реалістичний підхід до підтримки домогосподарств.

З огляду на скорочення ролі господарств населення у загальному виробництві (з 43,6% до 29%), політика має бути збалансована між підтримкою спеціалізованих напрямків комерціалізації та стимулюючих соціальних заходів, в тому числі направлених на розширення несільськогосподарської зайнятості.

4. Створити механізми для збалансованого розвитку.

Політика має запобігати надмірній концентрації землі, підтримувати конкурентне середовище та стимулювати моделі співпраці між великими, середніми та малими виробниками. Впровадження унікальних ідентифікаторів у Державному аграрному реєстрі дозволить відстежувати реальну структуру власності та запобігати зловживанням при отриманні державної підтримки.

5. Інтеграція зайнятості в аграрну політику.

Зайнятість повинна стати окремою складовою аграрної політики: великі та середні підприємства забезпечують значну кількість робочих місць, але стикаються з дефіцитом через демографічні проблеми. Стимули, як-от підтримка інвестицій у житло та транспорт для працівників, а також об'єднання ресурсів для підготовки кадрів, допоможуть вирішити цю проблему.

6. Модернізація інформаційних систем.

Першочерговим завданням є проведення сільськогосподарського перепису в безпечних регіонах після завершення активної фази війни. Це має стати пріоритетним завданням після завершення активної фази війни для отримання об'єктивної інформації та формування політики на основі даних. Рекомендується поетапний підхід від інтеграції реєстрів до модульного перепису, щорічних обстежень та інформаційних панелей для моніторингу динаміки.

9.4.2. Рекомендації для Європейського Союзу

1. Визнання структурної унікальності аграрного сектора України.

При розробці умов інтеграції необхідно враховувати, що українська модель суттєво відрізняється від середньоєвропейської, і застосування стандартних правил САП без адаптації може бути деструктивним

2. Адаптація інструментів підтримки до української специфіки.

Програми передвступної допомоги мають враховувати структурні особливості України, де середні господарства історично більші, ніж у ЄС, а концентрація – лише в окремих підгалузях. Для програм допомоги варто створити "український бенчмарк" для визначення категорій виробників на основі комбінації критеріїв площі, виручки, активів та зайнятості, а не механічно застосовувати європейські пороги. В концентрованих сегментах – фокусуватися на регулюванні ринкової поведінки.

3. Визнання зайнятості компонентом розвитку сільських територій.

Підтримка ЄС має виходити за межі традиційного фокусу на малих господарствах і включати програми, спрямовані на збереження та створення робочих місць у середніх та великих підприємствах через співфінансування інфраструктурних проектів та професійної підготовки.

4. Гармонізація систем даних.

Необхідний спільний план ЄС-Україна для впровадження європейських статистичних стандартів, включаючи технічну підтримку проведення сільськогосподарського перепису та інтеграцію українських систем обліку з європейськими платформами моніторингу.

9.5. Завершальні положення

Структура аграрного сектора України відображає унікальне поєднання історичної спадщини, ринкових трансформацій та адаптації до глобальних викликів. Успішна інтеграція до європейського економічного простору вимагатиме балансування між збереженням конкурентних переваг великомасштабного виробництва та розвитком диверсифікованої структури, здатної забезпечити як економічну ефективність, так і соціальну стабільність сільських територій.

Запропоновані рекомендації спрямовані на створення такого балансу через диференційовану політику, що враховує реальну роль та потенціал кожної категорії виробників у забезпеченні продовольчої безпеки та експорту.

Список використаних джерел

Державна служба статистики України (різні роки). Статистичні щорічники, експрес-випуски, публікації і форми. К.: Держстат.

Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ, різні роки). Найбільші аграрні компанії України. К.: УКАБ.

Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ, різні роки). LFM[17] Book. К.: УКАБ.

Popescu, A. (2023). Farm structure and farmland concentration in Romania and in other selected EU's countries with large utilized agricultural area. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture & Rural Development*, 23(1): 603-618.

Smedescu, C., Micu, M. M., & Tudor, V. C. (2023). Farm size and specialization structure in the European countries in the year 2020. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture & Rural Development,* 23(2): 599-604.

Zakrzewska, A., & Nowak, A. (2022). Diversification of agricultural output intensity across the European Union in light of the assumptions of sustainable development. *Agriculture*, 12(9): 1370.

[17] LFM = Large Farm Management.

Додаток А.

Дані свідчать про значні відмінності у структурі господарств між країнами ЄС (див. Табл. А1). У південних та східноєвропейських країнах (Румунія, Греція, Болгарія, Італія, Польща) домінують дрібні господарства до 10 га, тоді як у країнах Західної та Північної Європи (Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Фінляндія) частка великих господарств понад 100 га є значно вищою.

Таблиця А1. Частка господарств у країнах ЄС за розміром землекористування в 2020 р., %

Країна	0-4,9 га	5-9,9 га	10-19,9 га	20-29,9 га	30-49,9 га	50-99,9 га	≥100 га
Бельгія	13,53	13,00	17,53	12,44	17,08	18,86	7,56
Болгарія	64,03	9,21	7,39	4,29	5,01	4,32	5,75
Чехія	25,25	15,19	14,87	8,02	8,89	10,48	17,30
Данія	18,71	18,58	14,80	8,01	9,01	11,22	19,68
Німеччина	8,17	17,04	20,01	9,53	13,70	17,03	14,52
Естонія	10,38	25,59	19,88	8,80	9,15	9,15	16,97
Греція	74,04	13,39	7,02	2,54	1,92	0,90	0,20
Іспанія	51,55	14,42	11,32	5,51	5,58	5,52	6,10
Франція	19,65	8,72	9,41	6,15	10,11	19,82	26,14
Хорватія	70,61	14,83	7,09	2,43	2,22	1,79	1,04
Італія	64,11	14,13	9,67	3,98	3,63	2,87	1,61
Кіпр	87,52	5,90	3,05	1,17	1,06	0,88	0,47
Латвія	46,96	19,12	14,37	5,35	4,73	4,06	5,42
Литва	50,17	19,90	12,92	4,66	3,86	4,10	4,38
Люксембург	16,49	8,51	8,51	5,32	9,04	25,00	27,66
Угорщина	64,89	11,82	8,42	3,55	3,48	3,44	4,41
Нідерланди	19,95	13,09	15,39	10,64	17,14	17,97	5,85
Австрія	20,81	17,00	23,00	13,71	14,52	8,81	2,17
Польща	52,29	21,70	14,79	4,71	3,41	2,03	1,08
Португалія	73,39	11,19	6,54	2,41	2,12	1,91	2,44
Румунія	90,32	5,58	1,95	0,63	0,59	0,39	0,55
Словенія	61,94	21,58	10,97	2,93	1,66	0,76	0,19
Словаччина	39,94	18,59	12,63	5,60	5,40	5,20	12,68
Фінляндія	3,07	13,46	19,31	13,48	17,40	20,27	13,04
Швеція	10,75	25,17	20,22	9,27	9,78	11,16	13,68

Джерело: Smedescu, Mica, Tudor (2023) на основі даних Eurostat за 2023 р.

У 2010-2020 рр. в ЄС відбувалося загальне скорочення сільськогосподарських угідь (див. Табл. А2). Водночас динаміка окремих країн є різноспрямованою. У Франції та Польщі площі угідь залишалися стабільними або навіть зростали, тоді як у Румунії відбулося помітне скорочення (-9,2%). Це вказує на структурні відмінності у використанні земель та підкреслює необхідність урахування національної специфіки при формуванні аграрної політики.

Таблиця А2. Динаміка площі с.-г. угідь в окремих країнах ЄС, 2010-2020 рр., млн га

Країна	2010	2013	2016	2020	2020/2010 (%)
ЄС	170,02	174,60	171,28	157,40	92,50
Франція	27,09	27,74	27,81	27,40	101,14
Іспанія	23,75	23,30	23,22	23,90	200,63
Німеччина	16,70	16,70	15,16	16,60	99,40
Велика Британія	15,92	17,32	16,67	–	–
Польща	14,38	14,41	14,40	14,80	102,92
Румунія	13,30	13,05	12,50	12,08	90,82
Італія	12,88	12,09	12,09	12,50	97,04
Разом	124,02	124,61	121,85	108,00	87,08

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Дані свідчать про стале скорочення кількості господарств у ЄС протягом 2005-2020 рр., зокрема у найбільших країнах-виробниках (див. Табл. А3). Найбільш відчутні зміни зафіксовано у Польщі (-47%) та Румунії (-32%), тоді як в Іспанії скорочення було значно повільнішим (-15%). Загалом частка цих країн у структурі угідь ЄС залишалася стабільною впродовж років – близько 75%, що підкреслює як їх ключовий внесок у землекористування, так і синхронність скорочення кількості господарств у країнах ЄС загалом.

Таблиця А3. Динаміка кількості господарств у вибраних країнах ЄС з найбільшою площею с.-г. угідь у 2005-2020 рр., млн господарств

Країна	2005	2007	2010	2013	2016	2020	2020/2005 (%)
ЄС	14,37	13,58	12,05	10,84	10,32	9,10	63,32
Румунія	4,26	3,93	3,86	3,63	3,42	2,88	67,60
Польща	2,47	2,39	1,50	1,43	1,41	1,31	53,03
Італія	1,72	1,68	1,62	1,01	1,11	1,13	65,69
Іспанія	1,08	1,04	0,989	0,965	0,945	0,919	85,09
Франція	0,567	0,527	0,516	0,472	0,456	0,393	69,31
Німеччина	0,389	0,370	0,299	0,285	0,276	0,262	67,35
Велика Британія	0,285	0,300	0,202	0,185	0,185	–	–
Разом	10,77	10,24	8,986	7,975	7,802	6,894	64,01

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за відповідні роки.

Відчутне зростання середнього розміру господарств у країнах ЄС відбувається протягом останніх десятиліть (див. Табл. А4). Найбільш помітне зростання спостерігалося в Польщі (+72%) та Італії (+65%).

Таблиця А4. Динаміка середнього розміру господарств у вибраних країнах ЄС у 2003–2020 рр., га

Країна	2003	2010	2013	2016	2020	2020/2010 (%)
ЄС	11,7	14,1	16,1	16,66	17,4	148,71
Велика Британія	57,4	78,6	93,6	99,07	–	–
Франція	45,3	52,6	58,7	60,9	69,7	153,86
Німеччина	41,2	55,8	58,6	57,2	63,17	153,32
Іспанія	22,1	24,0	24,1	24,5	26,12	118,19
Італія	6,7	7,9	12,0	11,97	11,06	165,07
Польща	6,6	9,6	10,1	10,2	11,36	172,12
Румунія	3,1	3,4	3,6	3,66	4,42	130,00

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за відповідні роки.

Дані демонструють суттєві відмінності у структурі господарств між країнами ЄС (див. Табл. А5 і А6). У Румунії понад 90% усіх господарств мають площу менше 5 га, що значно вище за середній показник по ЄС, тоді як частка великих господарств залишається незначною. Натомість у Франції, Німеччині та Великій Британії переважають великі господарства, які контролюють понад 75% сільськогосподарських угідь. Це підкреслює подвійність аграрної структури ЄС та вказує на різні траєкторії розвитку сільського господарства в окремих країнах.

Таблиця А5. Частка найдрібніших господарств (<5 га) та найбільших господарств (≥50 га) у кількості господарств та площі с.-г. угідь у вибраних країнах ЄС у 2016 р., %

Країна	Показник	Господарства <5 га	Господарства ≥50 га
ЄС	К-сть господарств	65,4	7,0
	С.-г. угіддя	6,1	68,0
Румунія	К-сть господарств	91,8	0,5

Країна	Показник	Господарства <5 га	Господарства ≥50 га
	С.-г. угіддя	28,7	51,1
Польща	К-сть господарств	54,3	2,4
	С.-г. угіддя	13,2	31,6
Італія	К-сть господарств	58,7	4,5
	С.-г. угіддя	11,4	44,0
Іспанія	К-сть господарств	51,6	10,8
	С.-г. угіддя	4,3	70,8
Франція	К-сть господарств	24,3	41,3
	С.-г. угіддя	0,8	86,9
Німеччина	К-сть господарств	8,7	30,5
	С.-г. угіддя	0,3	78,3
Велика Британія	К-сть господарств	10,2	38,6
	С.-г. угіддя	0,3	88,2

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за відповідні роки.

Таблиця А6. Структура господарств за розміром землекористування у вибраних країнах ЄС у 2020 р., (%)

Категорія господарств за розміром (га)	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Іспанія	Франція	Німеччина
Усього господарств (од.)	9,070,970	2,887,070	1,302,330	1,133,020	914,870	393,030	262,780
Частка господарств за категоріями розміру землекористування (%)							
Без землі	1,39	1,57	0,32	1,10	0,87	1,14	1,49
Менше 2	41,16	70,76	18,61	38,60	28,72	9,72	3,64
2-4,9	21,23	17,99	33,35	24,33	21,95	8,77	3,04
5-9,9	12,36	5,58	21,69	14,13	14,41	8,72	17,03
10-19,9	8,70	1,96	14,79	9,66	11,32	9,41	20,00
20-29,9	3,76	0,63	4,71	3,98	5,51	6,14	9,53
30-49,9	3,90	0,58	3,40	3,63	5,57	10,11	13,70
50-99,9	3,85	0,38	2,02	2,86	5,52	19,81	17,02
100 і більше	3,65	0,55	1,11	1,71	6,13	26,18	14,55

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Існує значна поляризація структури господарств (див. Табл. А7). У Румунії понад 90% господарств мають менше 5 га та контролюють близько 23% угідь, тоді як великі господарства понад 100 га становлять лише 0,6% від загальної кількості, але обробляють майже половину сільськогосподарських земель. У Франції та Німеччині великі господарства зосереджують понад 60% угідь, що свідчить про значно вищий рівень концентрації та спеціалізації.

Таблиця А7. Частка господарств за кількістю господарств та за площею с.-г. угідь у вибраних країнах ЄС за категоріями розміру землекористування у 2020 р., %

Категорія за розміром (га)	Показник	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Франція	Німеччина	Іспанія
0–4,9	% госп.	63,8	90,3	52,3	64,1	19,6	8,2	51,6
	% UAA	5,8	22,8	11,7	10,3	0,5	0,22	3,8
5–9,9	% госп.	12,4	5,6	21,7	14,1	9,7	17,0	14,4
	% UAA	5,8	8,5	13,6	8,9	0,9	1,95	3,9
10–19,9	% госп.	8,7	1,9	14,8	9,7	9,4	20,0	11,3
	% UAA	7,0	6,0	18,0	12,1	1,9	4,71	6,1
20–29,9	% госп.	3,8	0,6	4,7	4,0	6,1	9,5	5,5
	% UAA	5,3	3,5	10,0	8,7	2,2	3,75	5,2
30–49,9	% госп.	3,9	0,6	3,4	3,6	10,1	13,7	5,6
	% UAA	8,7	5,2	11,4	12,5	5,8	8,51	8,2

Категорія за розміром (га)	Показник	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Франція	Німеччина	Іспанія
50–99,9	% госп.	1,9	0,4	2,0	2,9	19,8	17,0	5,5
	% UAA	15,7	6,1	12,1	17,8	20,9	19,11	14,9
100 і більше	% госп.	3,6	0,6	1,1	1,6	26,1	14,5	6,1
	% UAA	52,5	47,8	23,2	29,7	67,8	61,75	57,8
Господарства ≥50 га	% госп.	5,5	0,9	3,1	4,5	46,0	31,5	11,6
	% UAA	68,2	54,0	35,3	47,4	88,7	80,86	72,7

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Має місце суттєвий розрив між кількістю господарств та їх економічним внеском у різних країнах ЄС (див. Табл. А8). Румунія забезпечує найбільшу частку господарств у ЄС (понад 31%), проте її внесок у стандартний вихід становить лише 3,3%, що свідчить про домінування дрібних та малопродуктивних господарств. Натомість Франція та Німеччина мають відносно невелику кількість господарств (4,3% та 2,9% відповідно), але генерують значну частку стандартного виходу (17,7% та 12,5%), що вказує на високий рівень концентрації та продуктивності.

Таблиця А8. Частка вибраних країн ЄС у кількості господарств та стандартному випуску продукції (Standard Output, SO) у 2020 р., %

Країна	Частка у кількості господарств ЄС	Частка у стандартному виході продукції ЄС
Румунія	31,8	3,31
Польща	14,4	7,3
Італія	12,5	18,6
Іспанія	10,1	11,5
Франція	4,3	17,7
Німеччина	2,9	12,5

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Є значні відмінності між країнами ЄС у структурі господарств за розміром стандартного випуску продукції (див. Табл. А9). Наприклад, у Румунії понад 70% господарств мають обсяг виробництва менше 2 000 євро, тоді як у Франції та Німеччині домінують середні та великі господарства з обсягом понад 100 000 євро. Це підкреслює подвійність аграрної структури ЄС: у країнах Східної Європи зберігається висока частка малопродуктивних господарств, тоді як у Західній Європі спостерігається більша концентрація економічно потужних виробників.

Таблиця А9. Розподіл господарств у вибраних країнах ЄС за категоріями стандартного випуску продукції в 2020 р., %

Категорія за розміром стандартного випуску продукції (євро)	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Іспанія	Франція	Німеччина
Загальна кількість господарств (од.)	9,070,970	2,887,070	1,302,340	1,133,020	914,870	393,030	262,780
Нуль	0,83	0,85	0,66	1,44	0,59	0,17	0,04
Менше 2 000	35,71	71,50	26,00	8,46	17,16	5,50	0,54
2 000-3 999	14,19	13,74	19,65	10,56	14,73	3,40	4,67
4 000-7 999	12,84	7,48	17,59	16,27	16,64	5,14	10,55
8 000-14 999	9,92	3,14	12,32	17,57	13,91	6,94	12,73
15 000-24 999	6,52	1,36	7,82	12,56	9,29	6,74	10,00
25 000-49 999	6,95	1,03	7,90	13,36	10,14	11,36	12,44
50 000-99 999	5,12	0,45	4,81	9,26	8,09	15,35	12,52
100 000-249 999	4,53	0,28	2,33	6,85	6,02	25,71	17,58
250 000-499 999	1,96	0,09	0,58	2,13	1,93	13,52	11,26
500 000 і більше	1,33	0,07	0,34	1,54	1,50	6,17	7,67

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Спостерігається суттєва різниця у структурі стандартного випуску продукції між країнами ЄС (див. Табл. А10). У Румунії значна частка випуску зосереджена в найдрібніших категоріях господарств (до 7 999 євро), тоді як у Франції, Німеччині та Італії домінують великі господарства з обсягами понад 100 000 євро. Загалом по ЄС показник стандартного випуску з розрахунку на одне господарство зріс із 21 000 євро в 2007 р. до 39 000 євро в 2020 р. (або на 85%). У країнах Східної Європи зростання менш відчутне, наприклад у Румунії – з 2 400 євро в 2007 р. до трохи більше 4 000 євро в 2020 р. (або на 66%, при цьому середній стандартний випуск з розрахунку на господарство в Румунії в 10 разів менший за загальноєвропейський і в 40 разів менше, ніж у Франції чи Німеччині – див. Табл. А11).

Таблиця А10. Розподіл стандартного випуску продукції у вибраних країнах ЄС за категоріями стандартного випуску продукції в 2020 р., %

Категорія за розміром стандартного випуску продукції (євро)	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Іспанія	Франція	Німеччина
Загальний стандартний випуск продукції (млн євро)	351,079	11,632	25,631	65,353	40,368	62,268	44,368
Частка за категоріями стандартного випуску продукції (%)							
Менше 2 000	0,77	12,50	1,54	0,16	0,41	0,03	0,004
2 000-3 999	1,05	9,44	2,88	0,53	0,97	0,06	0,088
4 000-7 999	1,90	10,12	5,08	1,64	2,17	0,19	0,375
8 000-14 999	2,80	8,20	6,85	3,35	3,47	0,49	0,848
15 000-24 999	3,24	6,24	7,67	4,20	4,08	0,83	1,156
25 000-49 999	6,32	0,51	14,12	8,15	8,16	2,60	2,646
50 000-99 999	9,29	7,56	16,82	11,25	12,88	7,08	5,368
100 000-249 999	18,18	9,80	17,25	18,09	20,28	26,33	16,902
250 000-499 999	17,13	7,47	9,27	12,63	13,72	29,03	22,840
500 000 і більше	39,32	20,15	18,52	40,00	33,86	33,36	49,776

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Таблиця А11. Середній стандартний випуск продукції з розрахунку на одне господарство за категоріями розміру стандартного випуску продукції у вибраних країнах ЄС у 2020 р., євро

Категорія за розміром стандартного випуску продукції (євро)	ЄС	Румунія	Польща	Італія	Іспанія	Франція	Німеччина
Середній стандартний випуску продукції/господарство (євро)	38,703	4,029	19,680	57,681	44,124	158,430	167,631
Середній стандартний випуск/господарство за категоріями розміру стандартного випуску (євро)							
Менше 2 000	833	707	1,169	1,087	1,048	799	1,454
2 000-3 999	2,854	2,786	2,886	2,905	2,914	2,921	3,082
4 000-7 999	5,669	5,482	5,679	5,815	5,760	5,818	5,921
8 000-14 999	10,926	10,650	10,948	11,024	11,012	11,280	11,139
15 000-24 999	19,252	18,949	19,289	19,306	19,351	19,532	19,378
25 000-49 999	35,187	34,040	35,388	35,180	35,481	36,287	35,584
50 000-99 999	70,239	68,629	68,826	70,092	70,224	72,062	71,882
100 000-249 999	155,403	152,464	145,350	152,246	148,697	162,265	161,134
250 000-499 999	336,987	341,016	320,335	342,017	313,278	340,125	340,118
500 000 і більше	1,141,919	1,253,978	108,830	1,499,593	1,001,360	856,873	1,087,571

Джерело: Popescu (2023) на основі даних Eurostat за 2022 р.

Останніми роками кількість зайнятих в аграрному секторі більшості країн ЄС скорочується, а зайнятість у сфері послуг зростає. Таким чином, триває структурна трансформація економіки та поступова модернізація аграрного виробництва.

За даними Eurostat, у 2010–2019 рр. **кількість працівників на 100 га сільськогосподарських угідь (UAA)** коливалася **від 2 зайнятих на 100 га у Швеції до 17 зайнятих на 100 га в Словенії** (на Мальті цей показник складав 43 працівники на 100 га, однак це – явне відхилення від «норми» в зв'язку з обмеженістю земельних ресурсів цієї острівної країни). Показник зайнятих на 100 га знижувався практично у всіх країнах, за винятком Нідерландів, Австрії, Мальти, Словенії, Великої Британії та Греції.

Рисунок А1. Середня кількість зайнятих у аграрному секторі країн-членів ЄС на 100 га, 2010-2019 рр.

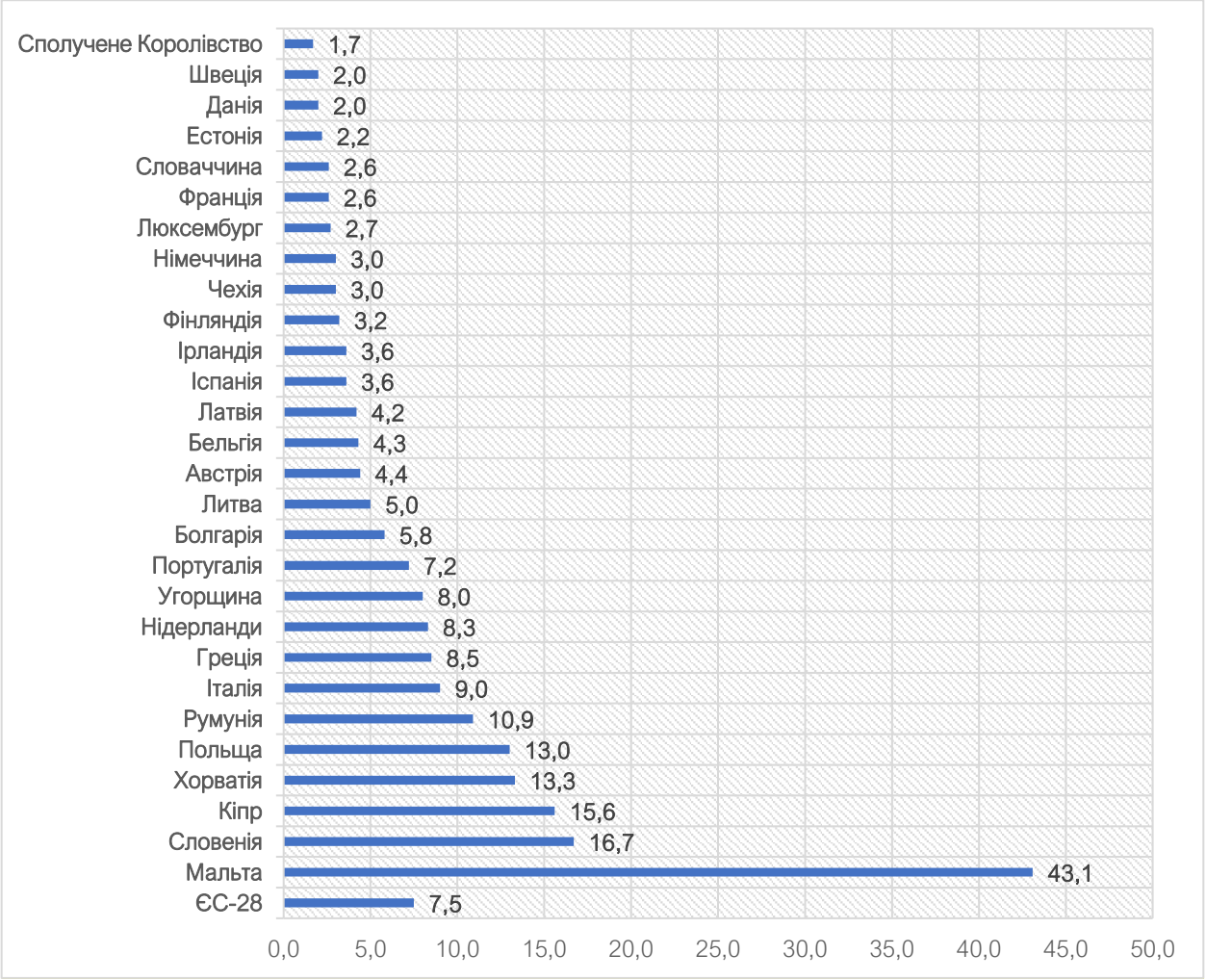

Джерело: Zakrzewska & Nowak (2022)

Додаток В. Методологічні обмеження статистичного апарату в умовах війни

Об'єктивний аналіз структури та динаміки аграрного сектора України в умовах війни стикається з фундаментальними методологічними викликами, які суттєво впливають на якість та повноту статистичних даних. Розуміння цих обмежень є критично важливим для адекватної інтерпретації наведених у дослідженні показників та формування виваженої аграрної політики.

Правові основи статистичних обмежень

Закон України "Про захист інтересів суб'єктів подання звітів та інших документів у період воєнного стану або стану війни" створив легальні підстави для відтермінування статистичної звітності. Згідно з цим законом, юридичні особи отримали право подавати звіти протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану за весь період незвітування. За оцінками Держстату, приблизно 20% респондентів скористалися цим правом не подавати звіти. Це означає суттєву прогалину в первинних даних, особливо щодо малих та середніх виробників, які традиційно мали найнижчий рівень щодо статистичної звітності.

Призупинення польових обстежень

Критичним фактором погіршення якості статистики стало призупинення обстежень сільськогосподарської діяльності домогосподарств населення. З початком повномасштабного вторгнення всі польові опитування були зупинені з міркувань безпеки. Як наслідок, поточні оцінки виробництва господарств населення базуються переважно на даних попередніх років з коригуванням на очікувані тренди та адміністративній інформації від органів місцевого самоврядування.

Така методологія неминуче призводить до значної похибки, особливо в умовах структурних змін, спричинених війною – міграції населення, руйнування інфраструктури, зміни структури виробництва тощо.

Вплив на аналіз структури виробників

Методологічні обмеження можуть особливо критично впливати на можливості структурного аналізу агровиробників:

a) **Заниження ролі малих виробників.** Господарства населення та малі фермерські господарства найменш представлені в статистичній звітності через відсутність польових обстежень та використання права на відтермінування звітності.

b) **Зміщення в бік великих підприємств.** Великі та середні виробники продовжують надавати регулярну звітність, що створює ілюзію збільшення їх частки в загальному виробництві.

c) **Втрата динамічних змін.** Неможливість фіксації структурних трансформацій у реальному часі унеможливлює своєчасне коригування державної політики.

Необхідність сільськогосподарського перепису

З 1945 року FAO (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН) допомагає державам-членам у проведенні національних переписів. Наразі триває раунд переписів, що охоплює період 2016-2025 років. На попередньому етапі (2006-2015 роки) взяла участь рекордна кількість країн – 132.

Сільськогосподарський перепис вважається основним інструментом для отримання точної інформації про структуру сільського господарства та визначення реального потенціалу аграрного сектора.

На жаль, в Україні сільськогосподарський перепис ще жодного разу не проводився, і це залишається системною проблемою, яка особливо загострилася в умовах війни. Тож проведення повноцінного сільськогосподарського перепису після завершення активної фази війни має стати пріоритетним завданням для відновлення аналітичної спроможності та evidence-based підходу до управління аграрним сектором.

Враховуючи зазначені методологічні обмеження, всі кількісні оцінки та структурні характеристики, наведені в цьому дослідженні, мають розглядатися як попередні. Реальна структура аграрного сектора може відрізнятися від представленої, особливо в частині малих та середніх виробників.

Водночас, навіть з урахуванням статистичних похибок, основні тенденції – концентрація виробництва, скорочення кількості малих господарств, домінування великих структур – залишаються достовірними та підтверджуються множинними незалежними джерелами.